

अध्याय एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

विश्व लगायत नेपाल पनि पितृसत्तात्मक समाजबाट अछुतो हुन सकेको छैन जुन कुरामा कसैको पनि दुई मत पाउन सकिँदैन । जहाँ महिलाको भन्दा पुरुषको हैसियत हरेक क्षेत्र (सामाजिक-सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनैतिक, धार्मिक, वैचारिक क्षेत्रमा किन नहोस्) मा उच्च रहेको पाइन्छ । यहाँ महिलाहरूको स्थान दोस्रो दर्जामा रहेको पाइएको छ, यो कुरा सर्वविदितै छ । महिलाहरू आफूले पाउने सम्पूर्ण अधिकारबाट वञ्चित रहेका छन् । विश्वका आधा आकाश र आधा धर्ती ओगटेका महिलाहरू विरुद्ध विभिन्न किसिमका हिंसाहरू भएको पाइन्छ । यि हिंसाहरूले महिलाको अवस्था निकै जर्जर र दुःख प्रद एवम् पिडादायी अवस्थामा गुञ्जिरहेको छ ।

वर्तमान विश्व एक्काइसौँ शताब्दीमा प्रवेश गरिसक्दा पनि महिलाहरू घरयासी एवम् बाह्य हिंसाबाट पीडित छन् । यद्यपि महिला विरुद्ध हुने हिंसाहरूका विभिन्न स्वरूपहरू छन् कतिपय ठाउँमा यस्ता हिंसाहरू निर्दयताको रूपमा देखिन्छ भने कतिपय ठाउँमा शोषण, दमन र नियन्त्रणका नयाँ नयाँ र जटिल अभ्यासभित्र लुकेर अदृश्य रूपमा रहेका हुन्छन् र त्यस्ता हिंसाहरू अचानक कुनै समयमा दृष्टिगोचर हुन आउँछन् । तथापि महिला विरुद्ध हुने हिंसा जुनसुकै प्रकारका भए पनि सामान्यतया पुरुषबाट महिला माथि हुन्छ र महिलाले महिलामाथि पनि हुने गरेको पाइन्छ । नेपालको जुनसुकै ठाउँलाई नियाल्दा पनि अधिकांश हिंसा पुरुषबाट महिलामाथि हुने गरेको पाइन्छ । सामान्यतया कुट्नु, पिट्नु मात्रै महिला हिंसा होइन अरुको इज्जतमाथि धक्का पुऱ्याउनु, अभद्र र निन्दनीय व्यवहार गर्नु पनि हिंसा हुन् । विभिन्न पत्रपत्रिका, रेडियो, एफ.एम. टेलिभिजनबाट हामी देख्ने गरेका छौं । अधिकांश हिंसाको कारक तत्व भनेको पितृसत्तात्मक समाज हो ।

महिला विरुद्ध हुने हिंसा बारेमा चर्चा गर्दा यसको इतिहास लामो छ । मानव विकासको प्रारम्भबाटै महिला विरुद्ध हिंसा भइरहेको पाइन्छ तर प्रारम्भिक युगमा भने हालै जस्तो अमानवीय, निन्दनीय, क्रूर र घटिया व्यवहारहरू पुरुषबाट भएको पाइदैन । जब प्रारम्भिक युगबाट मानिसहरू दास युगमा प्रवेश गरे तब महिला विरुद्ध हिंसाको सुरुवात भएको पाइन्छ । दास युगमा महिलाहरूलाई दासको रूपमा व्यवहार गर्न सुरुवात भयो र निजी सम्पत्तिको उदयसँगै महिलाहरूलाई पुरुषको खेलौना, भोग विलासको साधनको रूपमा पनि प्रयोग गरियो । सुन्दा घटना अपत्यारिलो र नपत्याउँदो पनि छ -

टिकापुर- कैलाली जिल्लाको पथरैया गा.वि.स. वाड नं ९ अमरावती बस्ने वर्ष ३१ का डम्मर गिरिले जेठ ३ गते राती उनकी पत्नी जानकी गिरिलाई शरीर नदुख्ने औषधी हो भनेर निन्द्राको औषधी सेवन गराई कक्षा ४ मा अध्ययनरत आफ्नै १२ वर्षीय छोरीलाई जबरजस्ती करणी/बलात्कार गरेका छन् । उक्त कुरा उनकै श्रीमती र बलात्कृत छोरीले आफ्नै बाबुद्वारा बलात्कृत भएको बताउँछिन् । करणी गरेपछि निज डम्मर गिरी घरबाट भागेर हिडेको अवस्थामा गाउँलेको सहयोगमा जेठ ५ गते पक्राउ गरी इलाका प्रहरी कार्यालय टिकापुरमा कारवाहीका लागि बुझाएका छन् भने बालिकाको टिकापुर अस्पतालमा उपचार भइरहेको छ (अर्पण, २०६५) ।

यस्तै अर्को घटना - सिन्धुली कक्षा १० मा अध्ययनरत रेखा र ९ मा पढ्दै गरेकी रुपालाई जाँचमा राम्रो नम्बर ल्याउन पढाइमा गाइड गर्ने भन्दै शिक्षक तिलकले आफ्नो डेरामा ट्युसन पढ्न बोलाए पश्चात ती दुई छात्रा शिक्षकको डेरामा चार दिनको पढाइपछि पाँचौ दिन बलात्कृत भएका छन् बेलुकीतिर डेरामा बोलाउने ती शिक्षकले सर्वतमा नशालु पदार्थ खुवाएर ती दुबै छात्रालाई बलात्कार गरेको थाहा हुन आएको छ साथै रेखा ती मास्टरबाट एकपटक मात्र होइन ३ पटकसम्म बलात्कृत भएको खुल्न आएको छ (अर्पण, २०६५) ।

घरेलु हिंसा भनेको घरभित्र घरपरिवारभित्र वा घरदेखि बाहिर पनि समाज भित्रकै आफूले चिनेजानेको व्यक्तिबाट वा अपरिचितबाट हुने शारीरिक,

मानसिक, यौनजन्य दुर्व्यवहार बलात्कार, वैवाहिक बलात्कार, सामूहिक बलात्कार, अनिच्छित गर्भ, अनिच्छित गर्भपतन, बहुविवाह, बालविवाह, गालीगलौज, चरित्र हत्या, कुटपिट, हत्या आदि हुन् । यसैले घरेलु हिंसा पनि उत्तिकै बढेको छ जस्तै : मानसिक यातना पनि उत्तिकै पाउने गर्छन् महिलाहरूले । समानताको अधिकारको अभावले महिलालाई मूल्यहिन र गन्तव्य हिन बनाउँछ” (आचार्य, २०५८)

यसरी वर्तमान समाज २१ औं शताब्दीतिर ढल्कदा पनि महिला महिला भएकै कारणले हिंसा पीडित बनेर बस्नुपरेको अवस्था विद्यमान छ जुन कुनै एक सीमित क्षेत्र वा परिवेश मात्रको सवाल नभई पूरा विश्वको सवाल भएको छ । यसरी समाज यति परिवर्तनशील छ कि जुन कुरा हिजो थियो आज त्यो छैन र आज जुन कुरा छ त्यो भोलि हुने छैन प्राविधिक विकासले मानव सभ्यतालाई जटिल बनाउँदै लगेको छ । तर विडम्बनाको कुरा यो छ कि हाम्रो राष्ट्र वा समाजले छोरीलाई वा महिलालाई हेर्ने दृष्टिकोणमा परिवर्तन आउन सकेको छैन । हुन त महिला विरुद्धको हिंसाका न्यायिक पक्षमा पहल भने नभएको होइन विश्वव्यापि रूपमा व्याप्त महिला उपरका हिंसा उन्मुलनका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघले सन् १९९३ मा नै महिला विरुद्धका हिंसा उन्मूलन गर्ने घोषणा गरेको थियो । चीनको राजधानी वेइजिङको विश्व महिला सम्मेलन सन् १९९५ मा महिलासँग सरोकार राख्ने १२ बुँदे विषयहरूमध्ये ‘महिला र हिंसा’ तथा ‘महिला र गरिबी’ महत्वपूर्ण विषयका रूपमा रहेका थिए” (आचार्य, २०५८)

नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ मा महिलाका लागि विशेष कानून निर्माण गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएबाट पनि महिलाको अवस्थामा परिवर्तन ल्याउन न्यायिक सक्रियता त देखाइएको छ तर पनि न्याय प्रदान गर्न सकिएको देखिँदैन । महिला सशक्तीकरणका बुलन्द आवाजहरू सदनदेखि सडकसम्म नघन्किएका भने होइनन् तर ती आवाजहरू आवाजमै मात्र र कुनै पनि कार्यालयको दराजभित्र सीमित राखिएका छन् । यसैले यस्तो हिंसा विरुद्ध गहिरिएर सोच्नु पर्ने अवस्था आएको छ ।

समष्टिगत रूपमा भन्दा महिलाहरू शारीरिक, मानसिक सामाजिक, धार्मिक, राजनीतिक र कानुनी रूपमा नै हिंसाका शिकार भएका छन् । महिलाहरू माथिको हिंसा बाहिरी पक्षबाट मात्रै नभई घरभित्रका व्यक्तिबाट समेत हुने गरेको पाइन्छ । विश्व बैंकको रिपोर्ट (१९९३) का अनुसार २०% महिलाहरू जुन पुरुषसँग बसेका छन् सोही पुरुषबाट नै अनुचित व्यवहार र दुर्व्यवहार (बुलिङ) भएको पाइएको छ । धेरै घरेलु हिंसामा स्वास्नी कुट्ने देखिएको छ । नेपालको सन्दर्भमा महिलाबाटै पनि महिला हिंसाको शिकार भएका छन् यो एउटा विश्वव्यापी समस्याको रूपमा देखिएको छ । त्यस्तै महिला विरुद्धको हिंसा गहन प्रश्न बनेको छ ।

संसारमा विद्यमान विभिन्न सामाजिक एवम् धार्मिक परम्पराअनुसार छोरालाई छोरीको भन्दा बढी महत्व दिने परिपाटी कायमै छ । हालैको २१ औं शताब्दीमा पनि समाजमा लैङ्गिक असमानता व्याप्त छ। वंश परम्परा कायम राख्न एवम् धार्मिक अनुष्ठानहरू संचालन गर्नका लागि समेत परिवारमा छोराको जन्म अनिवार्य मानिन्छ । नेपाली समाजमा व्याप्त अशिक्षा, रुढिवादी एवम् परम्परागत सामाजिक मूल्य मान्यताहरू जस्तै विभिन्न प्राथहरू, देउकी, भुमा, छाउपडी प्रथा विधवा तथा बाँझी महिलाप्रतिको दुर्व्यवहार पैतृक सम्पत्ति माथिको असमान अधिकार, महिलालाई उपभोग्य वस्तुको श्रेणीमा राख्नु महिलाले गर्ने घरायसी कामको सही गणना नहुनुजस्ता कुराहरू महिलाका विरुद्धमा रहँदै आएका छन् ।

विभिन्न अनुसन्धानले देखाएअनुसार ७७ प्रतिशत भन्दा बढी घटनामा महिला तथा चेलीबेटी विरुद्धका हिंसामा दोषी परिवारका सदस्य नै भएको पाइएको छ । आर्थिक समस्याका साथै मादक पदार्थ सेवन घरबाहिर तथा भित्र दुवै स्थानमा हिंसा उत्पन्न गर्ने प्रमुख कारण बनेको छ। समाजको पितृसत्तात्मक संरचना घरेलु हिंसाको एउटा प्रमुख कारणका रूपमा रहेको देखिन्छ । स्पष्ट कानूनको अभावले महिलाहरू विभिन्न किसिमका हिंसा सहेर बस्न बाध्य छन् भने भएका कानूनको पनि प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसक्नु पनि अर्को कमजोरी पक्ष रहेको छ । महिला हिंसा ग्रामीण क्षेत्रमा भन्दा सहरी

क्षेत्रमा बढी छ । मनोवैज्ञानिक हिंसा (मानसिक) काठमाडौँ उपत्यकाको सहरी क्षेत्रमा व्यापक रहेको, शारीरिक हिंसा पहाडी क्षेत्रहरूमा तथा सांस्कृतिक प्रकारका हिंसाहरू मध्य पश्चिमी तराई क्षेत्रमा व्याप्त रहेको तथ्य विभिन्न अध्ययनले देखाएको छ । तराई र आसपासका केही जिल्लामा दाइजोसँग सम्बन्धित घटनाहरू नै महिला हिंसाका प्रमुख कारक बन्ने गरेका छन् । हालै ग्रामीण क्षेत्रमा बोक्सीको आरोपमा लागेका घटनाहरू चिन्ताजनक रूपले वृद्धि भएको देखिन्छ ।

बोक्सीको आरोपमा महिलालाई मलमूत्र खुवाउने, दिसा खुवाउने अन्य विभिन्न किसिमका चरम यातना दिएका उदाहरणहरू पटक पटक प्रकाशमा आएका छन् । आन्दोलन र नारामा मात्र सीमित महिला हिंसा अन्त्यको रणनीति कार्यान्वयनमा आउन उत्तिकै जरुरी छ ।

घरेलु हिंसाको परिभाषा, घरेलु हिंसा आफ्नै घरपरिवारभित्र एक पुरुषले महिलामाथि, महिलाले महिलामाथि गर्ने दुर्व्यवहार हो, जुन शारीरिक मानसिक र यौनजन्य हुन सक्छन् वा सबै किसिमका पनि हुन सक्छन् । श्रीमानले श्रीमतीलाई पिट्नु, सासूले बुहारीलाई शोषण गरी दुर्व्यवहार गर्नु, बुहारीले सासूलाई प्रताडना, दुर्व्यवहार गर्नु, खान लाउन नदिनु, घोचपेच गर्नु, धम्की वा डर त्रास दिनु, गाली गलौज गर्नु छोराले आमालाई घरबाट निकाल्ने, आदर नगर्ने, सदभाव नराख्ने, सल्लाह नगर्ने, निर्णयमा सहभागी नगराउने भेदभाव गर्ने आदि घरेलु हिंसामा पर्दछन् (रिजाल, शशी राष्ट्रिय महिला आयोग, फागुन, २०६५) ।

१.२ समस्याको कथन

महिला विरुद्धको हिंसा मानव विरुद्धको हिंसा हो । यस्तो हिंसाको विरोध गरौँ, दण्डहीनताको अन्त गरौँ भनेर आवाज उठाउन थालेको धेरै समय भइसकेको छ विश्व भरिका महिलाहरूबीच हुने विभिन्न हिंसा तथा भेदभावहरू कसरी निर्मुल गर्न सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा विभिन्न समयमा विश्व महिला सम्मेलनहरू भइसकेका छन् । तर पनि यो समस्या कुनै एउटा

देशमा र राष्ट्रमा मात्र सीमित नरही विश्वभरि नै मुख्य समस्याको रूपमा देखापरेको छ । नेपालमा विभिन्न धार्मिक संस्कार र परम्पराहरू नै महिला विरुद्धको हिंसाका प्रतिरूप हुन् । जस्तै : बोक्सीको आरोप लगाउने, बिरामी पर्दा डाक्टर नखोजेर धामी भाँकी माथि बढी विश्वास राख्दा भाँकीको काम उही आइमाईलाई दोषारोपण गर्दछ र सबै त्यस आइमाई माथि खनिएर पिट्ने कुट्ने गर्न थाल्दछन् । बोक्सीको आरोपमा विभिन्न स्थानमा महिलाहरूलाई अमानवीय कार्य हुने गरेको र हत्या समेत हुने गरेका प्रसस्त उदाहरणहरू हाम्रै समाजमा देख्न सकिन्छ ।

त्यस्तै देउकी प्रथा (मन्दिरमा आफ्ना इच्छापूर्तिका लागि कन्या चढाउने परम्परा) देउकीले विवाह गर्न पाउँदैनन्, मन्दिरमै जीवन विताउनु पर्दछ । यस्तै छाउपडी प्रथा सुदूर पश्चिमका केही जिल्लामा पाइन्छ । महिनाबारी , गर्भावस्थाको समयमा अँध्यारो कोठा वा गाई गोठमा राख्ने, अरुले नहेर्ने र नछुने चलन नेपाली समाजमा रहेको पाइन्छ । यहाँको परम्परागत मान्यता, अन्धविश्वास र रीतिरिवाजका कारण महिलाहरू सुत्केरी हुँदा ९-१० दिन र रजस्वला हुँदा पाँच दिनसम्म गोठमा बस्नुपर्ने प्रचलन विद्यमान छ । त्यस अवधिमा गोठमा बसेका महिलालाई छोएमा सुनपानीले शुद्ध गरेर नुहाएपछि मात्र घरभित्र पस्ने चलन छ । महिलाहरू सुत्केरी र रजस्वला हुँदा घरभित्र राखेमा कुलदेवता रिसाउँछन् भन्ने मान्यताका कारण हालसम्म सो प्रथाको अन्त्य हुन नसकेको बताइएको छ । सुदूरपश्चिमका पहाडि जिल्ला दार्चुला, डडेलधुरा, डोटी, अछाम, बझाङ र बाजुराका अधिकांश ठाउँमा व्यापक पाइएको छ । यस्ता संस्कारले गर्दा महिला हिंसा सहेर वस्न बाध्य छन् ।

नेपाली महिलामा हुने गरेका हिंसाका स्वरूपहरू उमेर अवस्था अनुसार फरक फरक पाइन्छ । पुरुषले महिलाहरूलाई खेलौना, गरगहना, वस्तुभाउ सरसामानको रूपमा लिने गर्दछन् । महिलाहरूलाई पुरुषको भोग विलास, उपभोग्य साधनको रूपमा प्रयोग गर्दै विभिन्न हिंसा गरेको पाइन्छ ।

महिला माथि हुने मुख्य हिंसा भनेको प्रथमतः भ्रुण हत्या हो । बालिका यस धर्तीमा जन्मनुभन्दा पहिले नै गर्भ पहिचान गरी हत्या गरिन्छ ।

किशोरावस्थामा महिला माथि हुने गरेका हिंसाको रूपमा बलात्कार, बेचबिखन, महिलाको मन्जुरी विना विवाह गरिदिने, अनमेल विवाह, शिक्षा, स्वास्थ्य, खानपान लगायत घरायसी काममा समेत महिलाप्रति भेदभावपूर्ण व्यवहार गरिन्छ । युवावस्थामा विवाह पश्चात गरिने हिंसा जस्तो वैवाहिक बलात्कार, दाइजोका कारण हुने हिंसा, घरेलु हिंसा आदि भने गर्भावस्था मा भ्रुण हत्या गरिने, गर्भवती महिलाले पाउनु पर्ने उचित स्याहार संहार नपाउने , पोषिलो खानाको कमी, बढी समय काममा खट्नुपर्ने, शारीरिक, मानसिक यातना पर्दछन् । प्रौढावस्थामा उचित स्याहार तथा औषधिउपचारको अभाव, बच्चाको पालन पोषण नपाउने आदि पर्दछन् । यि विभिन्न खालका महिला माथि हुने गरेका घरेलु हिंसा शिक्षित परिवारमा भन्दा ग्रामीण तथा अशिक्षित परिवारमा बढी मात्रामा भएको पाइएको छ ।

वास्तवमा महिला हिंसा एक समस्याको रूपमा संसारभरी नै रहेको पाइएको छ । यसैले शारीरिक यातनालाई मात्र हिंसा नमानी मानसिक, धार्मिक तथा कानूनी रूपमा गएका यातनालाई पनि हिंसाकै कोटीमा राखेर अध्ययन गरिनुपर्दछ । प्रस्तुत अनुसन्धानमा छनौटमा परेका

- महिलाहरूमाथि कस्ता किसिमका घरेलु हिंसा हुने गर्दछन् ?
- महिलाहरूले भोगिरहेका हिंसाका कारणहरू के के हुन् ?
- महिलाहरू घरेलु हिंसाबाट मुक्त हुन सक्छ न कि सक्दैनन् ?
- शिक्षित र अशिक्षित परिवारमा हुने गरेका घरेलु हिंसामा हुने फरक के कस्ता छन् ?
- अध्ययन क्षेत्रमा सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाले घरेलु हिंसाबाट पीडित महिलालाई सचेत गराउन चेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ कि छैन ?

- घरेलु हिंसाबाट पीडित महिलाको सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक पृष्ठभूमि कस्तो रहेको छ ? भन्ने तथ्यलाई मुख्य समस्याका रूपमा अध्ययन गरिएको छ ।

१.३ अनुसन्धानको उद्देश्य

कुनै पनि कार्यको थालनी गर्नु पूर्व त्यस विषयसँग सम्बन्धित उद्देश्यहरू तोकिनु पर्दछ । कुनै पनि उद्देश्य विना व्यक्ति गन्तव्यमा पुग्न सक्दैन । उद्देश्य विनाको कार्य गर्नु भनेको एउटा गन्तव्य विहिन यात्रीको स्थिति जस्तै हो । यसकारण कुनै पनि कार्यलाई सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्नका लागि केही उद्देश्यहरू निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । यस अनुसन्धानको मूल उद्देश्य महिलाप्रति हुने गरेको घरेलु हिंसा र सो को कारणहरूको अध्ययन गर्नु रहेको छ ।

- ग्रामीण महिलाहरूमा हुने घरेलु हिंसाको अध्ययन गर्ने र पत्ता लगाउने ।
- ग्रामीण महिलाहरूमा हुने हिंसाको कारण पत्ता लगाउने ।
- घरेलु हिंसाबाट हुने सामाजिक, आर्थिक समस्याहरू अध्ययन गर्ने र पत्ता लगाउने

१.४ अध्ययनको महत्व

महिलालाई मानसिक एवम् शारीरिक रूपमा कमजोर मानिन्छ । त्यसमाथि पनि धर्म र संस्कार उनीहरूको पक्षमा न्यायसङ्गत छैन । पितृसत्तात्मक मूल्य मान्यता एवम् सामाजिक संरचनाले गर्दा महिला अधि बढ्न सकेका छैनन् । वर्तमान समाज विगतको तुलनामा निकै पृथक एवम् परिष्कृत भइसकेको सन्दर्भमा पनि दुःखको कुरा यो छ कि महिलालाई हेरिने सामाजिक दृष्टिकोणमा भने परिवर्तन आउन सकेको छैन । यसैले आधा आकाश ओगटेका महिला वर्गको उत्थान विना विकास सम्भव छैन । त्यसैले

पनि महिला वर्गलाई शिक्षित एवम् जागरुक बनाउनु अति आवश्यक भइसकेको अवस्थामा पनि उनीहरूप्रति गरिने हिंसात्मक व्यवहारका कारण उनीहरूको सामाजिक अवस्थामा परिवर्तन हुन नसकेको देखिन्छ ।

यस अध्ययनको महत्वलाई निम्न बुँदाहरूमा प्रष्ट्याउन सकिन्छ -

- १) अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरूको सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक पक्षको स्थिति थाहा पाउनुका साथै महिलाहरू कसरी घरेलु हिंसाबाट पीडित छन् भन्ने कुरा थाहा पाउन सकिन्छ ।
- २) यो अध्ययनबाट महिलाहरू सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धानमा चासो राख्ने स्वदेशी, विदेशी अनुसन्धान कर्ताहरूलाई सहयोग हुनेछ ।
- ३) यस अध्ययनबाट महिलाहरूलाई लक्षित गरेर बनाइने कार्यक्रमहरू सञ्चालनको योजना निर्माण कार्यमा सहयोग हुनेछ ।
- ४) यस अध्ययनबाट घरेलु हिंसा पीडित महिलाहरूको बारेमा बुझ्न चाहने व्यक्ति, संस्था, योजनाकर्ता आदिलाई सहयोग पुग्नेछ ।
- ५) यस अध्ययनबाट घरेलु हिंसा पीडित महिलाहरूको शारीरिक तथा मानसिक यातना के कस्तो छ, जानकारी प्राप्त हुनेछ ।

अध्याय दुई

साहित्यको पुनरावलोकन

हिंसा भनेको कुनै पनि व्यक्तिलाई दिइने यातना, पीडा, दुःख र अमानवीय व्यवहार हो जुन शारीरिक वा मानसिक दुबै किसिमको हुनसक्छ, जुन मानिसमा रहेका अन्धविश्वास, सामाजिक लिङ्गभेद आदिका कारण हिंसाले प्रोत्साहन पाउँदछ । यस्ता प्रकारका हिंसा घरभित्र वा बाहिर दुबै ठाउँमा हुन सक्छ ।

परम्परागत दृष्टिकोणबाट केवल बलात्कार र यौन दुर्व्यवहारलाई महिला विरुद्ध हुने हिंसाको रूपमा लिइन्छ, तर हिंसाभित्र धेरै कुराहरू पर्दछन् बालविवाह, बहुविवाह, जवरजस्ती विवाह, जवरजस्ती करणी, चेलिवेटी बेचबिखन, गर्भपतन, अनमेल विवाह, दाइजो प्रथा, छाउपडी प्रथा यी सबै महिला विरुद्ध हुने हिंसाका कारक तत्वहरू हुन् ।

सामाजिक लिङ्ग भेदको आधारमा गरिने सम्पूर्ण कार्यहरू जसबाट महिलालाई Physical Sexual र Psychological रूपमा आघात पुग्छ वा डर, धाक, धम्की प्रयोग गरी महिलाको स्वतन्त्रता हनन गरिन्छ भने वा व्यक्तिगत वा सामाजिक जीवनमा त्यसो गरिन्छ भने त्यो महिला विरुद्धको हिंसा हो (बेइजिङ्ग सम्मेलनको घोषणा, २०६०) ।

वरिष्ठ समाजशास्त्री Lynn Bennett ले काठमाडौँदेखि नजिकै रहेको नारीकोट गाउँका उच्च हिन्दू महिला र प पुरुष बीच रहेको फरकपनलाई स्पष्ट पारेकी छन् । खासगरी त्यस ठाउँका महिलाहरू प्रत्येक तहमा शोषित रहेका छन् । सदैव पुरुषको पुरुषको नियन्त्रणमा रहनुपर्ने, प्रत्येक सामाजिक संस्कारमा पुरुषको अनिवार्य र महत्वपूर्ण भूमिका रहने तथा महिलालाई विभिन्न तहमा अशुद्ध तथा जुठो देखाउने, हिन्दू प्रवृत्ति र मान्यताको प्रभाव रहिरहनु जस्ता अवस्थाले महिलाको स्थिति माथि उठ्न नसकेको पाइएको छ ।

पितृप्रधान समाज भएकोले सामुदायिक तथा उत्पादनशील कार्यमा महिलाको संलग्नता अत्यन्तै न्यून रहेको देखाइएको छ । खासगरी त्यो समाजमा विवाहित र अविवाहित महिलाबीच रहेको असमानता वा एउटा महिलाको विवाहअघि र विवाह पछिको दुईवटा भूमिका निर्धारण हुन्छ, भन्ने कुरालाई Lynn Bennett ले उल्लेख गरेकी छन् । विवाह अघि एउटा महिलालाई पवित्र वस्तुको रूपमा हेरिन्छ, भने विवाहपछि महिला योन क्रियामा संलग्न हुने र बच्चाहरु पैदा गर्ने भएका कारण दूषित (अपवित्र) हुने बताइएको छ । यस प्रकारको भूमिकाले महिलाको विकास उन्नति र समानतामा बाधा थोपरेको छ । नारीकोट मूल रूपमा बाहुन, क्षेत्रीहरु रहेको गाउँ हो जहाँ हिन्दूवादको प्रभाव छ ।

नारीकोट गाउँमा महिलालाई दोस्रो दर्जामा राखेको र छोरा नभए पुण्य नमिल्ने, वंश परम्पराको लागि छोरा अनिवार्य चाहिने, छोरालाई जीवन पुण्यको प्रतीकको रूपमा लिने र महिलालाई दोस्रो दर्जामा राखेको पाइएको छ । यसरी Lynn Bennertt का अनुसार महिलाहरु रजश्वला भएको अवस्था, सुतक रहेको अवस्था, जातअनुसार विवाहवारी र खानपानको नियम र अधीनमा नरहेको अवस्था, अविवाहित तथा जनैधारण नगरेको पुरुष व्यक्त आदिलाई अशुद्धताको प्रतीकको रूपमा हेरिन्छ, भने पुण्यकर्म, पूजा, जात र धर्म अनुसारका आचरणको प्रयोग, जप, ध्यान, गौवस्तु, वरपिपल, लिपपोत आदिलाई शुद्धताको प्रतीकको रूपमा हेरिएको पाइएको छ ।

यसरी लेखिका Lynn Bennett ले महिला र पुरुष बीच रहेको फरक पन र उच्च ब्राह्मणर क्षेत्री जातका महिलाको स्थिति दोस्रो दर्जामा रहनुका साथै विवाहित र अविवाहित महिलाको अवस्थालाई स्पष्ट उल्लेख गरेकी छन् (Lynn Bennett, 1983) ।

"Violence against women is perhaps the most shamefull human rights violation. It knows no boundaries of geography, culture or wealth. We can not claim making a real progress

towards equality, development and peace" (कोफी अन्नान संयुक्त राष्ट्रसंघको महिला वर्ष, सन् २०००)।

महिलामाथि हुने घरेलु हिंसाका कारक तत्वहरूमध्ये केही निम्न बुँदामा राख्न सकिन्छ -

-) पितृसत्तात्मक सामाजिक शक्ति संरचना,
-) शक्ति नियन्त्रण ,
-) आर्थिक नियन्त्रण ,
-) आर्थिक स्रोत र साधन परिचालनमा पहुँचको कमी ,
-) रोजगारी सीपमुलक तालिमको अभाव ,
-) शिक्षामा कमी ,
-) निर्णायक पदमा पुग्न नसक्नु ,
-) राजनीतिक नीति निर्माण तहमा पहुँच नहुनु,
-) प्रजनन अधिकारमा नियन्त्रण नहुनु ,
-) पुरातनवादी सामाजिक मुल्य र मान्यता
-) महिलालाई वस्तुको रुपमा ठान्नु आदि (कानुनी सहयोग तथा केन्द्र ल्याक, २०६४) ।

वैदिक कालदेखि महिलामाथि हुँदै आएका हिंसाहरू आज २१ औँ शताब्दीमा आइसक्दा पनि देशमा लिङ्गको आधारमा हुने गरेका हिंसाहरू विद्यमान रहिरहेको सत्य एकातिर छ भने यो भन्दा अर्को चिन्ताको विषय हो महिलामाथि हुने हिंसाका स्वरुपहरू विकसित, सुनियोजित तथा वैज्ञानिक

ढङ्गबाट वृद्धि भइरहेका छन् । बेलाबेलामा गरेका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता विद्यमान कानूनमा भएका संशोधन, केही नयाँ कानूनहरूको निर्माण वा सर्वोच्च अदालतबाट बेलाबेलामा हुने गरेका प्रगतिशील फैसलाहरूबाट पनि महिला वर्गका माग तथा समाजको आवश्यकतालाई समेट्ने प्रयास गरेको पाइन्छ । एकजना व्यक्तिमात्र संवेदनशील वा प्रगतिशील भएर यो देशमा कुनै परिवर्तन हुन सक्दैन यसको लागि सम्पूर्ण व्यवस्थाको सोच, कार्यशैली, संरचना, योजना नीति तथा कार्यान्वयनमा नै क्रान्तिकारी परिवर्तन आउनु जरुरी छ । त्यसका लागि सर्वप्रथम चाडोभन्दा चाडो महिला हिंसा विरुद्धमा विशेष कानून बन्नुपर्दछ । कानून बनेर मात्रै हुँदैन । त्यसको कार्यान्वयन गर्ने निकाय र पक्ष दुवै त्यत्तिकै सशक्त हुनुपर्दछ । त्यसका लागि घरपरिवार, सिङ्गो समाज, राज्यले महिलालाई समानताको व्यवहार गर्नुपर्दछ । जबसम्म यी कुराहरूमा समाज, व्यक्ति, नीति तथा कानून परिवर्तन हुँदैन, तबसम्म देशमा महिला उपर हुने हिंसाका कारक तत्वहरूमा आमूल परिवर्तन हुन सक्दैनन्, तबसम्म हिंसामुक्त समाजको कल्पना गर्न सकिँदैन (LACC, 2007) ।

सिराहा बस्ने कमलेस भिन्डवारले दाइजो नदिएको भोकमा आफ्नी श्रीमती संगीताको २०६४ चैत्र १३ गते हत्या गरेका छन् । संगितालाई कुटपिट गरी मारेर छरछिमेक र माइतीलाई समेत थाहा नदिई कमलेस र उसकै बुवा रामप्रसादले सुटुक्क लास जलाएको कुरा संगिताका पिता जोगिन्दर यादवले बताएका छन् । संगिताका ससुराले भने कुटपिट गरी बुहारी मारिसकेपछि पनि भाडापखालाबाट बुहारीको मृत्यु भएको बताएका छन् (नयाँ पत्रिका, २०६४) ।

ताप्लेजुङ्ग- वैशाख २६ गते पश्चिमी साँघु गा.वि.स. ८ निवासी कृष्णप्रसाद गौतमले आफ्नी ५७ वर्षीया श्रीमती विष्णुमाया गौतमलाई घाँटी थिची मारेर जुटको बोरामा पोको पारी स्थानीय नेखा खोलाको बगरमा फालेको स्थानीय स्रोतबाट थाहा भएको छ । हाल कृष्णप्रसाद गौतम फरार भएका छन् । उनी एक स्थानीय फाकुम्बा प्राथमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक पनि हुन् । गौतमकी दुई श्रीमतीमध्ये विष्णुमाया गौतम (हत्या गरिएकी) जेठी श्रीमती हुन् । यस्ता हिंसा दिनहुँ घटिरहेका छन् (गोरखापत्र, २०६५) ।

छोरी बढे बिग्रिन्छ भन्ने मान्यताका कारण रामेछापको कसाइगाउँमा १४ वर्ष उमेर नपुग्दै छोरीको विहे गरिन्छ । उचित शिक्षा र प्रचार प्रसारको अभावमा स्वास्थ्य मन्त्रालयको 'विहेबारी २० वर्ष पारी' भन्ने नारा त्यस गाउँका लागि अर्थहिन भएको छ । मागेर विवाह गर्ने परम्परा रहेको त्यस गाउँका भन्डै ९५ प्रतिशत केटीको विवाह १३-१४ वर्षको उमेरमा हुने गरेको छ । छोरीको रजस्वला नै नहुँदै विवाह गरिदिँदा धर्म हुने अन्धविश्वासका कारणले सबैले छोरीको विवाह रजस्वला नै नभइ गर्ने गरेको तथ्य उनीहरूबाट पुष्टि भएको छ (कान्तिपुर, २०६०) ।

छोरीलाई परिवारको बोझ ठान्ने अबुझ परम्पराकै कारणले गर्दा सिन्धुली भाँगाभोली निवासी कृष्णबहादुरले आफ्नी १२ वर्षीय छोरीलाई खड्का थरका एक युवकसँग भैँसी लिएर साटेका छन् । भैँसी सितैमा दिएमा आफ्नी छोरीको विवाह ती केटासँग गरिदिने सर्तमा भैँसीसँग छोरी साटेका छन् (स्पेसटाइम दैनिक २०६०) ।

नेपालमा महिला विरुद्धको घरेलु हिंसा दिन प्रतिदिन बढ्दै गएको छ । प्रहरी प्रधान कार्यालय महिला सेलका अनुसार वि.सं २०६१/०६२ मा ७३०, २०६२/०६३ मा ९३९ र ०६३/०६४ मा ९०० महिला घरेलु हिंसाका शिकार भएका छन् । सेलबाट प्राप्त जानकारी अनुसार चालु आर्थिक वर्षमा महिला विरुद्धका हिंसाका घटनाहरू बढ्ने क्रममा रहेको छ । यस सम्बन्धी पछिल्लो तथ्याङ्क भने प्राप्त हुनसकेको छैन । महानगरीय प्रहरी परिसरका महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्र काठमाडौँमा मात्र विभिन्न प्रकारका घरेलु हिंसामा परी उजुरी दिन आएकाको संख्या वि.सं २०६१/०६२ मा १०५७, २०६२/०६३ मा १३४५ र २०६३/०६४ मा ५६५ पुगेको छ ।

१७ औँ अन्तर्राष्ट्रिय महिला हिंसा विरुद्ध दिवसको अवसर पारेर राष्ट्रिय महिला आयोगको अगुवाइमा लैङ्गिक हिंसा विरुद्धको १६ दिने अभियान मूल समारोह समितिले महिला हिंसा विरुद्ध कडा कानून निर्माण गर्नुपर्ने माग सहितको ज्ञापन पत्र सभामुख सुभासचन्द्र नेम्वाङलाई बुझाएको थियो । प्रस्तुत ज्ञापनपत्रमा परापूर्वकालदेखि नै पुरुषको तुलनामा विभेदित अवस्थामा रहेका

महिलामाथि हुने हिंसा अन्त्यका लागि राज्यबाट प्रभावशाली उपायको खोजी अबलम्बन हुनुपर्ने आवश्यकता रहेको उल्लेख गरिएको छ (गोरखापत्र, २०६४) ।

ए सम्पूर्ण महिला हो !

बन्द गर कोखहरू

अब कुनै बच्चाहरू

लोरी सुन्दै

भोलुङ्गामा भुल्ने छैनन्

यो नपुंशक समयसँगै

बन्द गर संभोगहरू

नारी शोषण र उत्पीडन विरुद्ध डा. बेन्जु शर्माले रचेका यी पंक्तिहरू आगोका फिलुङ्गाभै छन् । 'बन्द गर संभोगहरू' शीर्षकको यो कवितासँगै बेन्जुले महिला मुक्तिको विषयमा प्रशस्त कलम चलाएकी छन् । तर उनको काव्य चेतनाले निर्दिष्ट गर्ने चिन्तनसँग उनको आफ्नो व्यवहार मेल खाँदैन । नारी शोषण विरुद्ध आवाज उठाउने बेन्जुकै बुहारी जशमीन शर्मा अहिले सासुर श्रीमानको उत्पीडनको शिकार बनेकी छन् ।

श्रीमान जुहारराज पाण्डेको पिटाइ सहन नसकी माइतमा बस्दै आएकी छन् । 'दाइजो कम ल्याएको भन्दै सासुर, श्रीमान र आमाजुले दिनरात पिट्न थालेपछि माइतमा बस्न थालेकी हुन् । यो घटनाले बौद्धिक एवम् शिक्षित परिवारमा समेत महिला माथि ज्यादती भइरहेको पुष्टि गरेको छ । जशमिन अहिले न्यायका लागि अदालत धाइरहेकी छन् (पाण्डे, रोजिना, २०६४) ।

कसलाई के छ र ? जन्मिएर नमरुन्जेलसम्म बीचको समयमा के के हुन्छ ? यस्तै भट्ट सुन्दा पूर्व उपसभापति तर यस्ता श्रीमानबाट पनि के पत्नीको हत्या हुन सक्छ र ? भन्ने सोचाइ हुन सक्छ यस्तै नुवाकोट जिल्ला

विकास समिति नुवाकोटका भूतपूर्व उपसभापति चतुरमान तामाडले मदिरा सेवन गरी ५५ वर्षीया श्रीमती लिमजोड तामाको रातिमा हत्या गरेका थिए । मृतक तामाडको शरीरभरि निलडाम छन् । दुई श्रीमतीका श्रीमान चतुरमान तामाडले घरमा कोही पनि नभएको मौका छोपी जेठी श्रीमतीको हत्या गरेका छन् । हाल चतुरमानलाई प्रहरी टोलीले घरबाटै पक्राउ गरेको थाहा हुन आएको छ (नेपाल समाचारपत्र, २०६४) ।

यसरी अत्यधिक रक्सी सेवन गरी महिलाहरू कुटिएका उदाहरणहरू प्रशस्त सुनेका र देखेका पनि छौं । यस्तो समस्या ग्रामीण क्षेत्रमा मात्र नभई अधिकांश सहरी क्षेत्रमा पनि रहेको पाइएको छ । महिलाहरू आफू जस्तो पीडा भोगे पनि सहेर बस्न बाध्य छन् । यस्तो हिंसाको बारेमा उजुरी गन्यो भने भोलि फेरि भयानक पीडा भोग्नु पर्ने हो कि भनेर पनि चुपचाप बस्न समाज, संस्कृति र परम्पराले बाध्य बनाएको छ (नेपाल समाचारपत्र, २०६४) ।

विश्वका जुनसुकै ठाउँलाई नियालेर हेर्दा महिला विभिन्न किसिमका हिंसाका शिकार भएका छन् । यस्तै मकवानपुरको आमभन्ज्याङ गा.वि.स. की ३४ वर्षीया एक महिलालाई बोक्सीको आरोपमा उनका जेठाजुले शारीरिक यातना दिएको खुल्न आएको छ । उनका जेठाजुले सपनामा बोक्सी पत्ता लागेको भन्दै विभिन्न किसिमले शारीरिक यातना दिएका छन् । यातनाका कारण आँखामा चोट लाग्नुको साथै उनी कान पनि कम सुन्ने भएकी छन् । यसरी महिलाले विभिन्न किसिमका घरेलु सामाजिक, आर्थिक, कानुनी, राजनैतिक हिंसा आदिका शिकार भएका छन् (नेपाल समाचारपत्र, २०६४)।

घटना सुन्दा पत्यार नलाग्नु सक्छ । तर सिराहा २० कार्तिक आफ्नै श्रीमानले मादक पदार्थ सेवन गरी पत्नीलाई कुटपिट गरे पश्चात हत्या गरेको पाइएको छ । सिराहाका उत्तमलाल रायले ५० वर्षीय पत्नी सोनमतिलाई कुटपिट गरेका थिए । हाल उत्तमलाल रायलाई प्रहरीले नियन्त्रणमा लिई अनुसन्धान गरिरहेको खुल्न आएको जनाएको छ (कान्तिपुर, २०६४) ।

कुरा सुन्दा निकै अपत्यारिलो लाग्न सक्छ, के आफ्नै श्रीमानबाट पनि यति दर्दनाक र निन्दनीय व्यवहार हुन सक्छ ? तर बिडम्बना र दुःखको कहानी भनौ राजविराज कार्तिक २२ गते सप्तरी जिल्लाको डाढा गा.वि.स. का एक व्यक्ति विनोद कुमार शाहले दाइजोका कारण आफ्नी श्रीमती सोनीदेवीको हत्या गरेको इलाका प्रहरी कार्यालय कंचनपुरले जनाएको छ ।

आफ्नै श्रीमतीको हत्या गरी लास जलाईरहेको अवस्थामा प्रहरी पुग्दा सबै मलामी फरार भएको प्रहरीले जनाएको छ । विनोद शाह र सोनीबीच गत जेठ २३ गते हिन्दू परम्परा अनुसार विवाह भएको बताइएको छ । सो घटना भएपश्चात लक्ष्मीनिया टोल पुरुषविहिन भएको छ (गोरखापत्र, २०६४) ।

घटनाको रूप प्रायः एउटै हुँदैन । सदिकाँदेखि नै महिलाहरू विभिन्न हिंसाका शिकार भएको कुरा सर्वविदितै छ । यस्तै बर्दिया मोतिपुरस्थित दमौलीका खुसीराम थारुले आफ्नै पत्नी र छोरीको हत्या गरेका छन् । खुसीराम थारुले घरमै बसिरहेकी २८ वर्षीय पत्नी रामकुमारी र पाँच वर्षीय छोरीलाई बन्चरोले हानी हत्या गरेको बर्दियाका प्रहरी उपरीक्षक श्याम बहादुर खड्काले बताएको कुरा खुल्न आएको छ । पत्नी र छोरीको हत्या गरेपश्चात उनी घरबाट भाग्न खोजेको अवस्थामा स्थानीय बासीले नियन्त्रणमा लिई प्रहरीको जिम्मा लगाएको खुल्न आएको छ । हाल उनलाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय बर्दियामा राखिएको छ (अन्नपूर्ण पोष्ट २०६३) ।

२०५० सालमा दाम्पत्य जीवनमा बाँधिएकी हेटौँडा आमन्ज्याड ५ की देवकी न्यौपाने हाल आइ दाइजो नल्याउँदा अनेक यातना भोग्न पुगेकी छन् । उनलाई सासू र ससुराले लगातार कुटपिट गर्दै आएको बताउँछिन् । उनी भन्छिन् -श्रीमान मानसिक रोगले थला परेका छन् । सासू ससुराले दाइजो नल्याएको भन्दै उम्लिएको पानी जीउमा खन्याइदिए । श्रीमान मानसिक रोगकै कारण थला परेपछि सासू ससुराले घरबाट निकालिदिएका छन् । छिमेकीका गोठमा बस्दै आएका देवकी दाइजोको निहुँमा पाएको मानसिक र भौतिक यातनाले तीन सन्तान पनि सुस्त मनस्थितिका जन्मेको बताउँछिन् (कान्तिपुर दैनिक, २०६४) ।

रुढिवादी र अन्धविश्वासले जकडिएको सिङ्गो सुदूरपश्चिम र त्यहाँका दुर्गम गाउँमा अभैसम्म पनि धामी भाँक्री लगाउने परम्परा कायमै छ । घटना सुन्दा पनि अपत्यारिलो लाग्छ तर आफ्नै श्रीमानले बोक्सीको आरोपमा श्रीमतीलाई यातना दिन पछि परेका छैनन । वैतडी भटना गा.वि.स. -६ पूचौडिका प्रेम धानुक आफ्नै श्रीमती आइताधानुकलाई बोक्सीको आरोपमा वर्षौदेखि धामी भाँक्री लगाएर कुटपिट गर्ने गरेको रहस्य खुलेको छ । श्रीमती बोक्सी भएको भनी जयराज नामका भाँक्रीले प्रमाणित गरेको उनका श्रीमानले बताएका छन् । गत २०५८ सालदेखि आफ्नी श्रीमती बोक्सी भएकोले आफू पीडित भएको बताउँछन् । आइता धानुक प्रेम धानुककी दोस्रो श्रीमती हुन् (गोरखापत्र दैनिक, २०६४) ।

अन्धविश्वास र रुढिग्रस्त मनस्थितिले ग्रसित समाजमा महिलामाथि विभिन्न किसिमका आरोप प्रत्यारोप लागेका छन् । यस्तै बोक्सीको आरोपमा बारामा एक वृद्ध महिलालाई गाउँलेहरूले दुर्व्यवहार गर्दै जबरजस्ती दिसा खुवाएका छन् । गाउँलेहरूको पिटाइबाट ती महिलाको मुखको एउटा माथिल्लो बंगारासमेत भाँचिएको छ र गाउँकी एक महिलालाई बोक्सी मन्त्र गरेर बिरामी पारेको आरोपमा जिल्लाको विकट लालरतनपरी गा.वि.स. ९ की ७२ वर्षीया कान्छिमाया बाइवालाई गाउँलेहरूले यस्तो दुर्व्यवहार गरेका छन् ।

कान्छिमाया भन्छिन्- मध्यरातमा घरबाट बोलाए चौतारामा पुगेपछि मलाई बोक्सी हुँ भनेर स्वीकार्न दवाव दिएका थिए । उनी नमानेपछि निर्घात रुपमा कुटपिट गरी दिसा खुवाएका हुन् साथै उनको शरीरको विभिन्न अङ्गमा समेत दिशा पोतिदिएका थिए । उनलाई यस अघि पनि बोक्सीको आरोपमा गाउँलेहरूले पटक पटक मानसिक यातना र दुर्व्यवहार गर्दै आएको बुहारी दुर्गाले बताइन् । गाउँलेहरूको दुर्व्यवहार र कुटाइबाट घायल बन्न पुगेकी कान्छीमाया घटनापछि हिडडुल गर्न खाना खान र कुरा गर्न समेत नसक्ने बनेकी छन् । उनी भन्छिन् घटना सम्भ्रदा राती निद्रा पर्दैन , सधैं वाकवाकी मात्र लागेर आउँछ । त्यसदिनदेखि राम्ररी खान नसकेको बताइन् (नेपाल समाचारपत्र, २०६४) ।

सचेत र शिक्षित मानिने सहरी क्षेत्रमा पनि महिलामाथि घरेलु हिंसाको डरलाग्दो अवस्था भेटिएको छ । सहरी क्षेत्रका अधिकांश महिला शारीरिक एवम् यौन जन्य हिंसाका शिकार भएको तथ्य एक अध्ययनले निकालेको छ।

संचारिका समूहद्वारा नेपालगंज नगरपालिकाका १७ वटा वडामा गरेको एक सर्वेक्षणमा यस्तो अवस्था देखिएको हो । समूहले नगरपालिका भित्रका २ हजार जना महिलामा गरेको घरधुरी सर्वेक्षणमा अधिकांश शारीरिक यातनाको शिकार भेटिएका छन् । यस अध्ययन अनुसार ५६ प्रतिशत महिला शारीरिक हिंसाको शिकार बनेका भेटिएका छन् । ३७ प्रतिशत मानसिक र ६ प्रतिशत यौनजन्य तथा ४३ प्रतिशत तिनै खाले हिंसाबाट पीडित भेटिएका छन् । सर्वेक्षणमा सहभागिमध्ये ५६ दशमलव २५ प्रतिशत महिलाले आफ्नै पतिबाट हिंसाको शिकार बनेको बताए (राजधानी दैनिक, २००७) ।

लगातार छोरी जन्माएको भनी श्रीमान र ससुराले चरम यातना दिएकोले कास्की भलाम गा.वि.स. की कल्पना भण्डारी घरबाट निकालिनु परेको छ । गाली गर्दा र सामान्य कुटपिट गर्दा सम्म त सहेर बसे तर बारम्बार दुङ्गामूढाले हिकारुन थालेपछि बस्न सकिन आँसु बगाउँदै उनले भनिन् -यता गोरखाकी रञ्जु ढकाल आफ्नै जेठाजुबाट बलात्कृत भएपछि लोग्नेलेसमेत छोडेकोले अहिले घर न घाटको अवस्थामा रहेकी छन् ।

अछाम जनालीबन्दालीकी सुशिला जैसीले सुरक्षार्थ खटिएका सैनिक जवानको बलात्कारबाट गर्भ रहन गएपछि लोकलाजका कारण गर्भ तुहाउन खोज्दा दुईवर्ष अघि ३४ वर्षकै अल्पायुमै ज्यान गुमाउनु परेको थियो । कानुनले आफ्नै श्रीमतीलाई पनि उसको सहमतिबिना शारीरिक सम्पर्क गर्न हुँदैन भने पनि दोलखा जिरीका मेजबहादुर विकले आफ्नी २२ वर्षीया पत्नी मीना विकलाई आफूले चाहेको बेला यौन सम्पर्क गर्न नपाएपछि २००६ मंसिरमा दुङ्गाले हानेर हत्या गरेका थिए ।

नेपालमा प्रति १० जनामा नौ जना महिला मानसिक हिंसाबाट पीडित हुने गरेका छन् । साथी नामक संस्थाद्वारा केही वर्षअघि गरिएको सर्वेक्षणमा

१० जना महिलामध्ये आठजना दैनिक कुटिने गरेको, तीनजना जवरजस्ती वेश्यावृत्तिमा लाग्न वा यौन दुर्व्यवहारको शिकार र जवरजस्ती गर्भपतनका गराउन बाध्य तुल्याइएको उल्लेख छ । यस्तै समानता नामक संस्थाको एक अध्ययनले गर्भावस्थाको समयमा अस्पताल आएका महिलामध्ये हिंसाका कारण ६० प्रतिशत मांसपेशीमा निलडाम, ५० प्रतिशतमा चिथोमिचोका वा मुक्का हानिएको, ५० प्रतिशत आँखा सुनिएको, ३० प्रतिशतको टाउकोमा गम्भीर चोट लागेको र १० प्रतिशत महिलाको ओठ काटिएको, दाँत भाँचिएको देखाइएको छ (राजधानी दैनिक, २०६३) ।

विवाहमा प्रशस्त दाइजो नल्याएको कारण महिलामाथि कुटपिट हुने, राम्रोसँग खानलाउने नदिने, घरबाट निकाल्ने, सौता हाल्ने र जीउँदै आगो लगाएर मार्ने समेत गरिएका प्रशस्त उदाहरणहरू पाइन्छन् । विरामी भएर सिकिस्त भएको बेला उपचार गराउनुपर्नेमा वा सुत्केरी अवस्थामा आराम दिनु पर्नेमा यौनसम्पर्क गर्न बाध्य तुल्याइएका छन् । छोराको रहर गर्दागर्दै बर्गेल्टी (धेरै) सन्तान जन्माउनु पर्ने वा छोरी जन्माएकोमा श्रीमान र परिवारका सदस्यबाट महिलाले अनेकौँ चुनौतिको सामना गर्नुपरेको कटु यथार्थ हाम्रै अगाडि छ । अहिले पनि देशका विभिन्न भागमा बोक्सीको आरोपमा महिलामाथि हुने गरेका अनेक दुर्व्यवहारका घटना पटक पटक सार्वजनिक हुने गर्दछन् । विधवाहरूले घर र समाजबाट भोग्नु परेको दुर्व्यवहारहरू पनि महिला हिंसाका ज्वलन्त उदाहरणहरू हुन् ।

लोकतन्त्रको स्थापनापछि महिलाको नामबाट नागरिकता लिन सकिने, राज्यको हरेक क्षेत्रमा ३३ प्रतिशत अनिवार्य सहभागिताजस्ता महत्वपूर्ण निर्णायक साथै सरकारले महिलामाथि हुने हिंसा, शोषण, बेचबिखन तथा यौनजन्य दुर्व्यवहारलाई समाप्त गर्न विभिन्न कानूनहरूको तर्जुमा गर्न लागेको छ । महिला तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले प्रत्येक महिलाको सुरक्षित वातावरणमा काम गर्ने अधिकार सुनिश्चितका लागि कार्यस्थलमा हुने यौनजन्य दुर्व्यवहारको निवारण गर्ने ऐन वा मस्यौदा तयार गरेको छ । यस्तै परिवारका सदस्यबाट हुने शारीरिक, मानसिक यौनजन्य पीडित पक्षलाई संरक्षण

उपचारको व्यवस्था सहित घरेलु हिंसा सम्बन्धी (अपराध तथा सजाय) विधेयक ऐन र मानव वेचविखन तथा नियन्त्रण ऐन ल्याउन लागिएको मन्त्रालयको उपसचिव ऋतुराज भण्डारीले जानकारी दिनुभयो ।

पीडित व्यक्तिले आफूलाई परेको पीडा लिखित वा मौखिक रूपमा स्थानीय निकाय वा सोभै जिल्ला अदालतमा उजुरी दिन सक्ने र त्यस्तो उजुरीलाई प्राथमिकता दिई बन्दइजलासमा सुनुवाइ गरी तीन महिनाभित्र फैसला गरिसक्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । मस्यौदा विधेयकमा कसुरको मात्रा हेरी घरेलु हिंसा गर्ने पीडित व्यक्ति वा मतियारलाई १० हजारदेखि ३० हजार रुपैयासम्म जरिवाना र ६ महिनासम्म कैदको सजाय तोकिएको र त्यस्तो पीडक व्यक्ति सार्वजनिक पद धारण गरेको भए सजायमा १० प्रतिशत थप सजाय उल्लेख छ (अधिकारी कृष्ण, २००७) ।

घरेलु हिंसा भन्नाले परिवारको कुनै सदस्यबाट अन्य सदस्य माथि गरिने शारीरिक, मानसिक, आर्थिक यौनजन्य र भावनात्मक हिंसा भन्ने बुझिन्छ । यस्तो हिंसाले पीडितलाई शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य क्षति वा पीडा पुऱ्याउने संभावना हुन्छ । त्यस्तो कार्य गर्नेबाट दिइने धम्की दवाव र पीडितको स्वतन्त्रतामा बन्देज लगाउने कामबाट पनि क्षति पुग्ने गर्दछ । महिला माथि गरिने विभिन्न प्रकारका हिंसाहरूमध्ये घरेलु हिंसा एक प्रमुख हिंसा हो । यस्तो हिंसाबाट पीडित व्यक्तिले शारीरिक मानसिक, यौनजन्य, आर्थिक र भावनात्मक यातना सहनु पर्ने हुन्छ ।

घरेलु हिंसा नियन्त्रण गर्ने कानून नभएकोले यस्तो हिंसा पटक पटक दोहोरिरहने भएकोले व्यक्तिको मृत्युसमेत भइरहेको छ । घरेलु हिंसाले पारिवारिक सद्भाव र सम्बन्धमा मात्र असर पार्ने नभई व्यक्तिको व्यक्तित्व विकास लगायत हरेक क्षेत्रमा नकारात्मक असर पारिरहेको एकातिर छ भने अर्कोतिर इज्जतपूर्वक बाँच्न पाउने संवैधानिक अधिकारको उल्लङ्घन भइरहेको छ । घरेलु हिंसा सम्बन्धी स्पष्ट र विशेष कानूनको अभावले यस्तो हिंसाबाट पीडित व्यक्तिहरूले यस्ता घटनाहरूलाई प्रकाशमा नल्याउने र साहस बटुलेर

कसैले उजुर गरे पनि पीडितहरूले न्याय पाउन नसकिरहेको आजको यथार्थता हो ।

घरेलु हिंसा कसैको घर भित्रको व्यक्तिगत मामिला मात्र नभई हिंसाबाट पीडितको मानव अधिकार उल्लङ्घनको विषय पनि हो। घरभित्र हुने मानव अधिकारको उल्लङ्घनको विषय पनि हो । घरभित्र हुने मानव अधिकारको उल्लङ्घनबाट पीडितहरूको संरक्षण गर्नु राज्यको सरोकार र उत्तरदायित्व विषय भएको कुरा लाई महसुसको साथै घरेलु हिंसालाई अपराधिकरण गर्ने छुट्टै विशेष कानून निर्माण गर्नु अत्यावश्यक भएकोले संविधानसभाको व्यवस्थापिका संसदको दायित्व अन्तर्गत घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) विधेयक गत श्रावण २४ गते टेबल भएको छ । जसलाई महिला विरुद्ध हिंसा (नियन्त्रण) विधेयक पनि भन्ने गरिएको पाइन्छ ।

यसरी वर्षौको पर्खाइपछि व्यवस्थापिका संसदमा टेबल भएको घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) विधेयक २०६५ को विश्लेषण गरी हेर्दा विधेयकका राम्रा पक्ष र विधेयकमा हुनुपर्ने तर समेट्न नसकेका पक्षहरू पनि छन् (अधिवक्ता ढुङ्गाना मीरा, घरेलु हिंसा (कसुर सजाय) विधेयक २०६५) ।

देशको आधा आकाश र आधा धर्ती ओगटेका महिला माथि विभिन्न किसिमका हिंसाहरू भइरहेका छन् । आधा जनसंख्या रहेका महिलाहरू पछ्याडि रहने अवस्था कायम रहेसम्म देशको सन्तुलित र समग्र विकास सम्भव छैन । पूरातन र संक्रीर्ण सोच र व्यवहारका कारण सामाजिक संरचनामा रहेको महिलाहरूप्रतिको विभेदले राज्यले गर्ने प्रयासले पनि लक्षित प्रतिफल ल्याउन नसक्ने हुँदा महिला हिंसा अन्त्यको लागि स्वयम् सबै महिला दिदी बहिनीहरूले नै सर्वप्रथम मौनता तोड्न जरुरी छ । सहेर र चुप लागेर बस्दा दण्डहनताले प्रश्रय पाउने हुन्छ । तसर्थ घर परिवार भित्र र समाजमा महिला विरुद्ध हुने हिंसा अन्त्यको लागि पुरुषहरूको संलग्नता र सहयोग अपरिहार्य छ, महिला र पुरुष एक अर्काको बाधक नभएर पुरकको रूपमा ग्रहण गर्न सक्यौ भने अवश्य सुन्दर र सभ्य समाजको निर्माण गर्न सक्छौ । यसमा महिला पुरुष दुवैको साभेदारी हुन जरुरी छ ।

संविधानमा महिला अधिकारको सुनिश्चितता हुनुपर्दछ । अब बन्ने कानून स्पष्ट र व्यवहारमा उतार्न सक्ने बनाउनु पर्दछ । कागजी रूपमा कानून बनाई कार्यालयको दराजमा मात्र सीमित रहनु हुँदैन । यसको कार्यान्वयनपक्ष दरिलो हुनुपर्दछ । त्यसैले कानून बन्दा धर्म र संस्कृति सम्बन्धी स्पष्टताको आवश्यकता छ, हिजोको संस्कृतिमा आधारित होइन, आजको संस्कृतिमा आधारित संविधान बन्नुपर्छ । महिला माथि हुने शोषणहरू अन्त्य गर्ने र पीडित न्याय प्रणालीमा आधारित कानुनी व्यवस्था निर्माण गर्ने ग्यारेन्टी पनि संविधानले गर्नुपर्दछ । राज्यको हरेक संरचनामा महिलाको समानुपातिक सहभागितालाई सुनिश्चित गर्नु पर्दछ । घरमा काम गरेको कामको मूल्याङ्कन गर्दै घरभित्रको भूमिकामा पनि साभेदारीको सुनिश्चितता गर्न आवश्यक छ (नैनकला थापा, २०६५) ।

९९ औँ अन्तराष्ट्रिय महिला दिवसको नारा महिला र बालबालिका हिंसा अन्त्यका लागि महिला पुरुषको ऐक्यबद्धता रहेको छ । यस राष्ट्रिय महिला आयोगले विद्यमान साधन , स्रोत र क्षमतालाई अधिकतम परिचालन गरी बढी भन्दाबढी महिलाहरूको सर्वाङ्गीण हकहितका लागि निरन्तर प्रयास गर्दै जाने क्रममा यस वर्ष ८ मार्च २००९ (२५ फागुन, २०६५) लाई ९९ औँ अन्तराष्ट्रिय महिला दिवस विशेष रूपमा मनाइएको छ (मल्ल सपना प्रधान, २०६५) ।

महिला विरुद्ध हुने हिंसालाई नियन्त्रण गर्नु र यसमा संलग्न व्यक्तिलाई कानुनी दायरामा ल्याई दण्ड सजाय गर्नु कुनै पनि राज्यको प्रमुख दायित्व हुन जान्छ । जसका लागि राज्यले अन्तराष्ट्रिय तहमा जनाएका प्रतिबद्धता तथा राज्य संयन्त्रलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न जरुरी छ । महिला विरुद्ध हुने हिंसालाई सम्बोधन गर्ने कानूनको निर्माण तथा विद्यमान कानूनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन तर्फ ध्यान दिनु जरुरी छ । समाजमा महिलालाई हेर्ने परम्परागत सोच, मूल्य मान्यता परिवर्तन ल्याउने खालका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनु आवश्यक देखिन्छ । साथै महिलालाई आर्थिक रूपमा सक्षम बनाई आफ्ना अधिकार प्रति सचेत बनाउन आवश्यक छ । महिला माथि हुने

अधिकांश हिंसाका घटना पुरुषबाट हुने गरेको हुँदा पुरुषलाई सचेत गराउने खालका कार्यक्रम ल्याउनु जरुरी छ ।

महिला विरुद्ध हुने हिंसाले महिलालाई मात्र असर गर्दैन यसले त सिङ्गो समाजलाई नै असर गर्दछ, भन्ने कुराको चेतना सम्पूर्ण जनमानसमा पुऱ्याउनु जरुरी छ । घरेलु हिंसाका दोषीलाई कानुनी दायराभित्र ल्याउनका लागि घरेलु हिंसा नियन्त्रण सम्बन्धी विधेयक यथाशिघ्र पारित गर्न आवश्यक छ । महिलालाई हेर्ने परम्परागत सोच र मूल्य मान्यतामा परिवर्तन गर्दै महिलालाई आर्थिक रुपमा सुदृढ शिक्षित तथा आत्मनिर्भर तर्फ सबैको ध्यान केन्द्रित हुन आवश्यक छ । महिला माथि हुने हिंसा अन्त्यका लागि महिला पुरुष ऐक्यबद्ध भई अधि बढ्नु आजको आवश्यकता भएको छ (थापा, सुरजराज, २०६५) ।

महिला माथि हुने हिंसाको अन्त्य गरी हिंसामुक्त जीवनको अधिकार सुनिश्चित गर्नु प्रत्येक राष्ट्रको दायित्व हो। नेपालमा महिला विरुद्ध हुने हिंसा नियन्त्रण गर्ने खालका केही कानुन निर्माण भइसकेका छन् तर यिनीहरूको कार्यान्वयन पक्ष भने अति नै फितलो रहेको छ । अझै पनि महिला माथि विभेद गर्ने खालका थुप्रै विभेदकारी कानुनहरू हाम्रा सामु विद्यमान छन् । नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा २० ले महिलाको हकलाई पहिलोपटक मौलिक हकको रुपमा स्थापित गरी महिला विरुद्ध हिंसा गर्न नहुने र महिला माथि हुने कुनै पनि प्रकारको हिंसा दण्डनीय हुने व्यवस्था गरेको छ ।

तर पनि मौलिक हक तथा संवैधानिक हकको प्रचलनको निम्ति निर्माण हुनुपर्ने घरेलु हिंसा नियन्त्रण सम्बन्धी कानुन, दाइजो प्रचलनका विरुद्ध कानुन जस्ता महिला हिंसालाई प्रश्रय दिने खालको महत्वपूर्ण कानुनहरू हालसम्म निर्माण हुन सकेका छैनन् । पैतृक सम्पत्तिमा छोरीलाई छोरा सरह समान कानुनी अधिकार दिइएका भए तापनि उक्त कानुनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सकेको देखिदैन । तर पनि विगतको तुलनामा केही वर्ष यता महत्वपूर्ण परिवर्तन भएको पाउन सकिन्छ । जस्तो मानव बेचबिखन जस्तो सशक्त कानुन निर्माण भएको छ । तर पनि यस्ता कानुनको कार्यान्वयन पक्ष भने

चुनौतिपूर्ण रहेको छ। महिला अधिकारको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गरी लैङ्गिक न्याय कायम गर्ने उद्देश्य अनुरूप स्थापित राष्ट्रिय महिला आयोगलाई निर्देशित गर्नका लागि राष्ट्रिय महिला आयोग ऐन २०६३ लागू भएको छ । यस ऐनले आयोगलाई हिंसाबाट पीडित महिलाको निवेदन माथि छानविन गर्न सक्ने अर्धन्यायिक अधिकार दिएको छ । यसै गरी महिला विरुद्ध हुने हिंसाबाट पीडित महिलाको उजुरी सुन्नका लागि नेपाल प्रहरीअन्तर्गत विभिन्न जिल्लामा महिला तथा बालबालिका सेवा केन्द्रको स्थापना समेत गरिएको छ (थापा, सुरजराज, २०६५) ।

मानव अधिकारको दृष्टिले महिला र पुरुष समान हुन् आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक, नागरिक र अन्य सम्पूर्ण प्रकारका मानव अधिकारको समानरूपले उपयोग गर्ने वातावरण पाउनु यी दुवैको मानव अधिकार हो । पितृसत्तात्मक सामन्ती संरचनाबाट हालसम्म जकडिएको हाम्रो देशको शासन व्यवस्था, सामाजिक मूल्य मान्यता र महिला र पुरुषलाई दिइने फरक मान्यता र व्यवहारका कारण महिलाहरू पुरुषभन्दा पछाडि परेका छन् ।

विकासको क्रमसँगै आधुनिक नेपालको इतिहासमा नेपाली महिलाको संघर्ष अझै अगाडि बढेको पाइन्छ । उदाहरणका लागि चन्द्रप्रभावतीले गरेको संघर्षका साथै इन्द्रेणी थापा तथा सावित्री देवीजस्ता व्यक्तिहरूले राष्ट्रियताका लागि गरेको संघर्षलाई लिन सकिन्छ । इन्द्रेणी थापा र सावित्री देवीकै प्रेरणाले नालापानी र काँकडाको युद्ध लडिएको थियो । महिलाहरूले आफ्नो हक, हित र अधिकारको निम्ति राणाकालदेखि नै विभिन्न संघर्ष गरेको पाइएको छ । यस समयमा विभिन्न महिलाहरूको नाम अग्रपङ्क्तिमा आउँछ लक्ष्मी तुलाधर र सिद्धिलक्ष्मी । यसै क्रममा महिला अधिकारका लागि गरिएको संघर्षमा सामाजिक अन्याय, महिला अधिकारको हनन, सामाजिक विसङ्गतिहरू, राणाशासन र पुरोहितवादका कारण भइरहेका छन् । यसको अन्त्य हुनुपर्छ भनी विद्रोह गर्ने भोजपुरकी योगमाया न्यौपानेको नाम अग्रपङ्क्तिमा आउँछ । उनले सामाजिक न्याय र अधिकारका लागि सत्य धर्म शिक्षाको नाममा २६५ मागहरू अघि सारी विरोध गरेकी थिइन् । यसैकारण उनलाई र उनका

अनुयायीहरूलाई गिरफ्तार गरिएको थियो । वि. सं. १९९८ असार ३१ का दिन योगमाया आफ्ना ६५ जना अनुयायीहरूसँग सरकारलाई चेतावनी दिन अरुण नदीमा जलसमाधि लिएकी थिइन ।

वि.सं. २००४ को वैधानिक कानूनमा महिलालाई भोट हाल्ने र चुनिने अधिकार हुनपुग्छ भन्ने माग राखी महिलाले संघर्ष सुरु गरे । निरन्तरताको संघर्षपछि महिलाले भोट हाल्ने अधिकार मात्र प्राप्त गरेनन् चुनावमा लड्ने अधिकार पनि प्राप्त गरे । महिला आन्दोलन अगाडि बढ्ने र बढाउने क्रममा नेपाली महिलाले राजनैतिक पार्टीमा आबद्ध भई राजनीतिक कर्मीहरूसँग हातेमालो गर्दै अगाडि बढे । महिलालाई अधिकार विहिन बनाउनुमा राणा शासकहरूको मुख्य भूमिका छ भन्ने ठहर गरी २००७ सालको आन्दोलनलाई सफल बनाउन महिलाले विभिन्न सहयोग गरे । सहभागिता जनाए, ऐक्यबद्ध भई आन्दोलनको अगुवाइ गरे । वि.सं २००८ मा “अखिल नेपाल महिला संघ” को स्थापना भयो २००९ सालमा बनेको सल्लाहकार सभामा महिलाहरूलाई पनि सहभागी गराइनुपर्छ भनी महिलाहरूले संयुक्त रूपमा २ दिनसम्म सत्याग्रह आन्दोलन गरेका थिए । त्यसपछि मात्र सल्लाहकार सभामा मङ्गलादेवी, पुण्य प्रभा र प्रतिभा भालाई समावेश गराइएको थियो (गोरखापत्र, २०६५) ।

२०१४ सालमा आम निर्वाचन गरियोस भनेर सुरु गरिएको “भद्र अवज्ञा” आन्दोलनमा महिलाको महत्वपूर्ण सहभागिता रहयो । फलस्वरूप २०१५ साल फागुन ७ गते चुनाव हुने घोषणा भयो । यो चुनावमा नेपाली काँग्रेसकी द्वारिका देवी ठकुरानी विजयी हासिल गरी सरकारमा स्वास्थ्य सहायक मन्त्री बन्ने मौका प्राप्त गरिन् । २०१७ साल पुस १ गते राजा महेन्द्रले चालेको राष्ट्रघाती कदमले नेपाली महिला आन्दोलनलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्यो । लामो संघर्ष पश्चात राष्ट्रको राजनीतिमा महिलाहरूले भर्खर पाइला टेकेको अवस्थामा महेन्द्रको यो कदमले महिला आन्दोलनलाई छिन्नभिन्न पार्यो । यो राष्ट्रघाती कदमको विरोधमा संचालित सशस्त्र संघर्षमा महिलाहरूको महत्वपूर्ण सहभागिता “अखिल नेपाल महिला संघले आयोजना

गरेको 'अन्तराष्ट्रिय श्रमिक महिला दिवस' जस्ता उदाहरणलाई यो अवधिमा महिलाहरूले गरेको साहसिक संघर्षको रूपमा लिन सकिन्छ । वि.सं २०२० मा संशोधित मुलुकी ऐन घोषणा भयो । बालविवाह, बहुविवाह, अनमेल विवाह माथि प्रतिबन्ध लगाइयो । यस्ता केही सुधार मुखी क्रियाकलाप भएको देखिए पनि यसले महिलाको जीवनमा खासै फरक ल्याउन सकेन यसको मुख्य कारणको रूपमा एकात्मक राज्य व्यवस्था र पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचना नै हो भन्ने किटान गर्न सकिन्छ ।

यहि सत्यतालाई आत्मसाथ गर्दै विभिन्न अफ्ठ्यारा हुँदाहुँदै पनि आफ्नो संघर्षको स्वरूप परिवर्तन गर्दै राजनैतिक रूपले सचेत महिलाहरूले आफ्नो आन्दोलन अगाडि बढाई राखे । यसैगरी २०३२ सालमा अन्तराष्ट्रिय नारी वर्षको घोषणा गर्‍यो । २०३३ सालमा सरकारले महिलाहरूको स्थितिमा सुधार ल्याउनका लागि विभिन्न योजनाहरू तर्जुमा गर्‍यो, यही सिलसिलामा महिला सम्बन्धी अध्यादेश समेत जारी गरियो । उक्त अध्यादेशलाई विधेयकको रूपमा छलफल गरी महिलालाई केही अधिकारी पनि प्रदान गरियो । महिलालाई अधिकार विहिन बनाउने मुख्य जरोको रूपमा रहेको सामन्ती पितृसत्तात्मक संरचनालाई अफ्ठ्यारो नपार्ने खालले गरिएका यी कार्यक्रमहरूले महिलाको जीवनमा कुनै पनि प्रभाव पार्न सकेनन् । २०३५/०३६ सालको जनमत सङ्ग्रहमा महिलाहरू समानताका लागि होमिए महिलाको यो आन्दोलनमा उत्साहजनक सहभागिता रहयो । यो क्रममा अष्टलक्ष्मी शाक्य जस्ता महिलाले खेलेको भूमिका अत्यन्तै महत्वपूर्ण रहयो ।

२०३६ सालमा आएको जनचाहना विपरितको परिणामले महिलालाई एकपटक आफ्ना कार्यक्रमलाई नियालेर हेर्न भक्भक्कायो । महिला अभै सङ्गठित भएर आन्दोलन अघि बढाउनुपर्छ भन्ने तर्फ महिलालाई जागृत गरायो । परिणामस्वरूप २०३७ सालमा अखिल नेपाल महिला संघले राष्ट्रिय भेला गर्‍यो र अनेम संघलाई पुनर्गठित गर्ने काम भयो । २०३८ सालमा रमिता, सुमिता हत्याकाण्ड, लक्ष्मी श्रेष्ठको हत्या भयो । यसले महिलाहरू भन बढी सङ्गठित भइ आन्दोलन अगाडि बढाउन दृढ सङ्कल्पित भए । आन्दोलन

अघि बढ्ने क्रममा २०४१/०४२ मा शिक्षण आन्दोलनमा महिलाको उल्लेखनीय सहभागिता रहयो । अत्यन्तै ठूलो संख्यामा महिला गिरफ्तार भए । राजनैतिक रुपमा २०४६ फागुन ७ गते नेपाली काँग्रेस र संयुक्त वाममोर्चाबीच कार्यगत एकता गरी आन्दोलनका कार्यक्रम सार्वजनिक गरियो । यो आन्दोलन सफल बनाउन देशका विभिन्न जिल्लामा महिलाहरूको अभूतपूर्व सहभागिता रहयो । अन्ततः ५० दिनको संघर्षपछि २०४६ चैत्र २६ गते नेपाली जनता विजयी भए । उक्त आन्दोलनमा महिलाको निर्णायक सहभागिता रहेको थियो । महिला सहभागिताकै कारण उक्त आन्दोलन सफल भएको हो भन्ने ठहर सबै पक्षबाट गरियो । त्यसपछि नेपाली महिला आन्दोलनको अर्को अध्याय सुरु भयो ।

२०४६ सालको जनआन्दोलनले महिला अधिकारका बारेमा खुला गरी बोल्ने, आफ्नो अधिकारको माग गर्ने र आफूमाथि भएको अन्यायलाई सार्वजनिक गर्ने अधिकार प्रदान गर्‍यो । यो आन्दोलनको उपलब्धी महिला अधिकार आन्दोलनलाई अगाडि बढाउने कोसे ढुङ्गाको रुपमा रहयो । सरकारी तवरबाट महिलाका लागि केही सुधारका काम भए जस्तो देखिए पनि महिला अधिकारका लागि सारभूत रुपमा केही हुन सकेन यो यथार्थ हो । यो यथार्थ हुँदाहुँदै पनि २०४६ साल पछिको लोकतान्त्रिक व्यवस्थाले महिला अधिकारको आन्दोलनलाई अगाडि बढाउने वातावरण चाहिँ सजिलो बनायो । यो पनि अर्को यथार्थ हो । जे जस्तो परिस्थितिका बाबजुत पनि विभिन्न रुपमा महिला आन्दोलन अगाडि बढिरहयो । २०६२/०६३ को महान जनआन्दोलनमा महिलाले निर्णायक सहभागिता जनाए र देशमा रहेको सामन्ती व्यवस्थाको अन्त्य गर्ने अभियानमा होमिए । जनआन्दोलन सफल भयो । यति हुँदा हुँदै पनि महिलाहरू अझै पनि विभिन्न किसिमका हिंसाबाट पिरोलिएका छन् ।

त्यसैले सामाजिक संस्कारको रुपमा विकसित भएको महिला र पुरुष दुवैको मानसिकतामा जबसम्म परिवर्तन आउँदैन तबसम्म महिलाको स्थितिमा सुधार हुन नसक्ने देखिन्छ । २०६२/०६३ को संघर्ष, आन्दोलन र जनयुद्धमा महिलाहरूको अतुलनीय योगदान, बलिदान र उदाहरणीय साहसले विश्व

चकित परेको छ । जनयुद्धमा मात्र करिब ३ हजार महिलाले सहादत प्राप्त गरेका थिए । कार्यगत रूपमा पूर्ण सफलता पाउन अझ बढी महिलाले सशक्त आन्दोलन गर्नुपर्दछ । यस्तो कटु यथार्थ साहसिक योगदान हुँदाहुँदै पनि महिलाहरू हिंसाका शिकार बनेका छन् । कतै जिउँदै जल्नुपर्ने त कतै बोक्सीको आरोपमा अमानवीय र अवान्छनीय क्रियाकलाप जस्तै दिसा खुवाउने (मलमुत्र खुवाउने), फलामको सिक्रीले ३ वर्षम्म बाँधिइ कोठीमा थुनिएका छन् । यस्तो अवस्थामा पनि महिलाहरू आफूमा परेको अन्याय सहेर बस्न बाध्य छन् (गोरखापत्र दैनिक, २०६५) ।

एक्काइसौ शताब्दीको पहिलो दशकमा नेपाली महिलाहरूको शिर विश्व राजनैतिक रङ्गमञ्चमा उचो भएको छ । कठिन संघर्ष र बलिदानबाट यो गौरव प्राप्त भएको हो । पुरुष दासताको जञ्जालमा फसेका महिलाहरूको चुलोचौको र खेतबारीका गरा, दाउरा, घाँसमा सीमित जिन्दगीको जञ्जाललाई तोडेर अगाडि बढिरहेका छन् । कुल जनसंख्याको ५१ प्रतिशत महिला भएको देशमा यस्तो स्थिति असमान त छैन यद्यपि अझै समानताको संघारसम्म पुग्न हजारौं जंघार तर्न बाँकी नै छ । आर्थिक रूपमा सवल र सक्षम नभइकन राजनैतिक र सामाजिक अधिकार प्राप्त गर्न सकिन्न । त्यस प्राप्तिका दिशामा अगाडि बढ्न पुरुष प्रधान आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक चिन्तन तथा मान्यताका सम्पूर्ण पूराना साडला र पर्खालहरू ढाल्नै पर्छ ।

जनसंख्याको आधा आकाश र आधा धर्ती ओगटेका महिलालाई पछाडि धकेलेर कुनै पनि देश राष्ट्रिय राज्यको रूपमा सवल हुन सक्दैन भन्ने कुरा पुरुषहरूले बुझ्न आवश्यक छ । त्यसैगरी वर्तमान सहर केन्द्रित महिला अधिकारवादीहरूले नेपालमा लैङ्गिक विभेद छ भन्ने नारा लगाएर मात्र हुँदैन । यहाँ वर्गीय र सांस्कृतिक विभेद पनि बलियो पर्खाल भएर उभिएको छ र त्यसलाई भत्काउन जरुरी छ भन्ने पनि बुझ्न जरुरी छ । त्यसैले आगामी संविधान निर्माणमा सम्पूर्ण महिला अधिकारकर्मीहरूले प्रत्येक पाइलामा आफूलाई सशक्त बनाउन सकिने आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक र सांस्कृतिक अधिकारहरूका केसा-केसा केलाउन जरुरी छ । संविधान माथि प्रत्येक नेपाली

महिलाले स्वामित्व स्थापित गर्न सकेमा मात्र यो मुलुक नयाँ बन्नेछ । पुरानै मान्यतालाई बोकेर हिडेमा कहि पुगिने छैन ।

नेपाली समाज र संस्कृतिको संरचना पितृसत्तात्मक मूल्यमा आधारित भएको हुनाले नेपाली महिलालाई घर बाहिर आउने सहज वातावरण बन्न सकेको पाइँदैन भने घरमा पनि महिलाको स्थिति दिएको अवस्थामा पाइन्छ । नेपाली समाजका संस्कृति, कानुन, परम्परा, धारणा आदिले महिलालाई सार्वजनिक जीवनमा स्वतन्त्र रुपमा आउन प्रतिबन्ध लगाएर Private Sector मा मात्रै सीमित गराएको छ तर पनि यी सबै प्रकारका प्रतिबन्धहरूलाई कम पार्दै उच्च पेसागत व्यवसायिक व्यवस्थापन नीति निर्माण र निर्णायक तहमा केही हदसम्म भए पनि पुग्न सफल भएका छन् (चौलागाई तिलक प्रसाद लैङ्गक अध्ययन) ।

वर्तमान विकासका प्रयासले यस खालको परम्परागत पितृसत्तात्मक मूल्य हटाउने प्रयास गरेको भए तापनि समाजमा विगतको लामो समयदेखि जरो गाडेको सांस्कृतिक मूल्यलाई परिवर्तन गर्न गाह्रो भएको देखिन्छ । महिलालाई विकासको मूलधारमा समेट्न सके महिला र पुरुषबीच रहेका भेदभावहरू स्वतः हटेर जाने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन त्यसका लागि महिला शिक्षामा विशेष जोड दिनुपर्छ र महिला भनेका भोगविलासका साधन हुन् भन्ने पुरातनवादी अतिवादी पुरुष कुविचारलाई हटाएर नारी पुरुष समान हुन र नारी पनि सक्षम छन् भन्ने कुरालाई हृदयदेखि स्वीकार गरी विकास कार्यमा जुट्न सकेमा महिलाको स्थिति त सुधन्छ नै देशको अवस्था पनि सुधने छ भन्ने कुरामा विश्वास गर्न सकिन्छ (रोका हरि, २०६५) ।

अध्याय तीन

अनुसन्धान पद्धति

३.१ अनुसन्धान क्षेत्रको छनौट र यसको औचित्य

अनुसन्धान कार्यलाई मूर्त रूप दिन वा अध्ययन कार्यलाई क्रमबद्ध रूपमा अगाडि बढाउनका लागि सर्वप्रथम अनुसन्धान गर्ने उपयुक्त स्थानको छनौटको आवश्यकता पर्दछ। यस शोधको अध्ययन क्षेत्र लुम्बिनी अञ्चलभित्र पर्ने गुल्मी जिल्लाको पिपलधारा गा.वि.स.लाई लिएको छ। यस शोधपत्रमा पिपलधारा गा.वि.स.लाई शोधकर्ताले छनौट गर्नुको पछाडि निम्न कारणहरू रहेका छन्।

) यस अध्ययनक्षेत्र शोधकर्ताको जानकारीको क्षेत्र भएकोले।

) समय, अर्थ तथा अन्य जटिलतालाई मध्यनजर गर्दा शोधकर्ताको चिरपरिचित क्षेत्र भएकोले।

) महिलाप्रति गरिने हिंसाको अध्ययन गर्ने रुचि भएकोले।

३.२ अनुसन्धान ढाँचा

अध्ययनको क्रममा वर्णनात्मक तथा अन्वेषणात्मक दुवै अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ। यसै क्रममा महिलाहरूको सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक अवस्था उनीहरूले भोगेको हिंसा तथा हिंसाका कारणहरू खोजी सामान्य रूपमा वर्णन गरिएको छ।

३.३ तथ्यहरूको स्रोत तथा प्रकृति

कुनै पनि विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गर्नका लागि त्यससंग सम्बन्धित सामग्रीहरूको नितान्त आवश्यक पर्दछ। यस अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीय स्रोतको प्रयोग गरिएको छ। प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत अन्तर्वार्ता, अवलोकन,

प्रमुख जानकार व्यक्ति आदिबाट अध्ययनको लागि चाहिने आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । द्वितीय स्रोत अन्तर्गत केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट प्राप्त तथ्याङ्क, गा.वि.स. बाट प्राप्त अभिलेख जिल्ला विकास समितिबाट प्राप्त अभिलेखलाई लिइएको छ । लेखकहरूले लेखेका पूर्वप्रकाशित पुस्तकको आधारमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.४ समग्रता र नमुना छनौट

गुल्मी जिल्ला पिपलधारा गा.वि.स.को कुल जनसंख्या ४८९० मध्ये महिलाको जनसंख्या २६८९ र पुरुषको जनसंख्या २२०१ रहेको छ । सम्पूर्ण जनसंख्याको कुल घरधुरी संख्या ८१५ भएकोमा अध्ययन क्षेत्र पिपलधारा गा.वि.स. का वडा नं ३, ४ र ५ मा कुल १८० घरपरिवार रहेको छ । प्रस्तुत अध्ययनको समग्रतामा ती सबै परिवारका महिलालाई समेटिएको छ । अध्ययनको सजिलोको लागि कुल १८० घरपरिवार मध्येबाट ३६ घर परिवारलाई सम्भाव्य नमुना छनौट विधि अन्तर्गतको चिष्टा पद्धतिद्वारा छनौट गरी प्रत्येक घरपरिवारबाट १/१ जना विवाहित महिलालाई उत्तरदाताको रूपमा छनौट गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि

यस शोधकार्यमा अनुसन्धानकर्ता स्वयम आफूले स्थलगत अध्ययन गरी निम्न विधिहरू प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । प्राथमिक स्रोत अन्तर्गत निम्न विधिहरू छन् ।

३.५.१ प्राथमिक स्रोत

(क) अन्तर्वार्ता

अनुसन्धान एवम शोधकार्यका लागि प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलन विधि महत्वपूर्ण विधि मानिन्छ । अध्ययनका क्रममा आवश्यक सामग्री प्राप्त गर्नका लागि व्यक्तिगत रूपमा अन्तर्वार्ता लिइएको छ भने अन्तर्वार्तामा सोधिएका

प्रश्नहरू अर्धसंरचित खालका रहेका छन् । उत्तरदाताको अनुकूल समय मिलाई अन्तर्वार्ता लिइएको छ । उक्त अन्तर्वार्तामा उत्तरदाताहरूको सामाजिक, आर्थिक पक्ष तथा घरेलु हिंसाको कारणबारे जानकारी लिइएको छ ।

(ख) अवलोकन

अवलोकन विधिबाट अनुसन्धानकर्ताले आफूले देखेको तथा अनुभव गरेको तथ्याङ्क सङ्कलन गरिने हुँदा सो तथ्याङ्कहरू गुणात्मक र बढी औचित्यपूर्ण हुने विश्वास राखिएको छ । प्रत्यक्ष अवलोकनबाट सूचनादाताहरूले दिन नचाहेको तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गर्न सकिन्छ । यस शोधपत्रमा अवलोकनद्वारा छनोटका पीडित पक्षबाट तथ्य सङ्कलन गर्न पीडित पक्षको शारीरिक यातना, मानसिक यातना आदिको प्रत्यक्ष अवलोकन गरी आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

(ग) प्रमुख जानकार व्यक्तिहरूसँगको अन्तर्वार्ता

अध्ययनको क्रममा महिलाहरूको सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक स्थिति हिंसाका कारणहरूको बारेमा गा.वि.स. अध्यक्ष तथा जानकार व्यक्तिहरूलाई मुख्य सूचनादाताको रूपमा लिएर तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.५.२ द्वितीय स्रोत

यस शोधपत्रमा प्राथमिक स्रोतका साथै द्वितीय स्रोतबाट पनि तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । द्वितीय स्रोतअन्तर्गत केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागबाट प्राप्त तथ्याङ्क, गाउँ विकास समिति र जिल्ला विकास समितिबाट प्राप्त तथ्याङ्क महिला कानून मञ्च, थापाथली विभिन्न प्रकाशित पत्रपत्रिकाहरु, सिविनद्वारा सङ्कलित पत्रपत्रिका, विभिन्न महिला सम्बन्धी प्रकाशित पुस्तक, विभिन्न संघ संस्थाहरु र यस बारेमा प्रकाशित पत्रपत्रिका, राष्ट्रिय महिला आयोगबाट प्रकाशित पुस्तक आदिबाट लिइएको लिइएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

अध्ययनका क्रममा लिइएका संख्यात्मक तथ्याङ्कलाई आवश्यकता अनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरी प्रतिशतमा वर्णन गर्ने कार्य गरिएको छ भने गुणात्मक प्रकारको सूचनाहरूलाई आवश्यकता अनुसार व्याख्या र वर्णन गरिएको छ ।

३.७ अध्ययनको सीमा

कुनै पनि समुदायको सर्वेक्षण गर्नु भनेको त्यस स्थानमा बसोवास गर्ने जनसमुहको वास्तविक स्थिति थाहा पाउनु तथा उनीहरूसँग सम्बन्धित पक्षहरूको अध्ययन गर्नु भन्ने बुझिन्छ यो अध्ययन एउटा निश्चित परिवेश तथा बन्धनभित्र बसोवास गर्दै आएका हिंसा पीडित महिलाको अध्ययनसँग सम्बन्धित छ । यो अध्ययन क्षेत्रगत हिसाबले गुल्मी जिल्ला पिपलधारा गा.वि.स. वडा नं ३, ४ र ५ मा मात्र सीमित रहेको छ। हाम्रो समाज पितृसत्तात्मक पारिवारिक ढाँचामा आधारित भएको कारणले गर्दा महिला माथि हुने घरेलु हिंसाको क्षेत्र बृहत् भएकोले यस अध्ययनमा निम्न प्रकारको सीमितता रहेको छ ।

- यो सर्वेक्षण पिपलधारा गा.वि.स.मा बसोवास गर्ने घरेलु हिंसा पीडित महिलाहरूसँग मात्र सम्बन्धित रहेको छ।
- विद्यार्थीले आफ्नो अध्ययनको विषयमात्र परेको एउटा विषयको मात्र अध्ययन गर्नुपर्ने हुँदा बृहत् क्षेत्रलाई समेटेर अध्ययन गर्न सकिएको छैन ।
- यस अध्ययनले निश्चित क्षेत्रका नेपाली महिलामाथि हुने घरेलु हिंसाको प्रतिनिधित्व गरे पनि सम्पूर्ण नेपाली महिला माथि हुने घरेलु हिंसाको प्रतिनिधित्व गर्न सक्छ भनेर किटान गर्न सकिदैन ।

अध्याय चार

अध्ययन क्षेत्रको सामान्य परिचय

४.१ भौगोलिक अवस्था

गुल्मी पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको लुम्बिनी अञ्चलमा अवस्थित एक पहाडी जिल्ला हो । नेपालको मानचित्रमा यस जिल्लाको फैलावट २७°५५' देखि २८°२७' उत्तरी अक्षांस र ८३°१०' देखि ८३°३५' पूर्वी देशान्तरमा रहेको छ । जिल्लाको पूर्व पश्चिम सरदर लम्वाई ४० कि.मि. र उत्तर दक्षिण सरदर चौडाइ ३० कि.मि. छ । (जि. वि.स., २०५६) यस जिल्लाको पूर्वमा स्याङ्जा र पर्वत, पश्चिममा प्यूठान, दक्षिणमा पाल्पा र अघाखाँची पर्छ भने उत्तरतर्फ बागलुङ पर्दछ । यो जिल्लाले समुद्री सतहबाट ४६५ मिटर (रिडी) देखि २६९० मिटर (थाप्लेको लेक) उचाइसम्मको भू-भाग समेटेको छ । जिल्लाको करिब ३७.६७ प्रति भाग वनजङ्गल र बुट्यानले भरिएको छ । यस जिल्लामा अग्ला होचा डाँडा नदीले काटेर बनाएका बेसी, खोच र फाँटहरु रहेका छन् । समष्टिमा यस जिल्लाको भू-बनावट भिरालो देखिन्छ । खेती गरिएको जमिनको दृष्टिले यो जिल्ला नेपालकै सबभन्दा बढी भिरालो देखिन्छ ।

गुल्मी जिल्लाको अधिकांश भाग महाभारत अर्थात् मध्यपहाडी श्रृङ्खलामा पर्दछ (जि.भू.सं का २०५८) । यस जिल्लाको क्षेत्रफल १ हजार १ सय वर्ग कि.मि. (१,१४,९००) हेक्टर रहेको देखिन्छ (केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, १९९५) । जिल्ला वन कार्यालयको अभिलेख २०५७ मा जिल्लाको कुल क्षेत्रफल करिब १०७९ वर्ग कि.मि. (१, ०७,९१८२ हेक्टर) उल्लेख गरिएको छ । जि.वि.स. २०५६ अनुसार यसको कुल क्षेत्रफल १२४९ वर्ग कि.मि. अर्थात् १,२४,९३८ हेक्टर उल्लेख गरिएको छ । यसरी विभिन्न निकायले जिल्लाको क्षेत्रफल अलग-अलग देखाए पनि केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको तथ्याङ्कलाई नै आधारित मानिएको छ ।

४.२ गुल्मी जिल्लाको परिचय

प्राकृतिक स्रोत र विविधताले युक्त गुल्मी एउटा पहाडी दुर्गम जिल्ला हो । यो जिल्ला पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत लुम्बिनी अञ्चलका ६ जिल्लाहरूमध्ये एक हो । गुल्मी राजनैतिक हिसाबले तीनवटा निर्वाचन क्षेत्र तथा प्रशासनिक र विकासको हिसाबले १३ वटा इलाका तथा ७९वटा गा.वि.स. मा विभाजित छ । यस जिल्लाको सदरमुकाम तम्घास गाउँ विकास समितिको तम्घास हो । यस जिल्लाको सदरमुकाम तम्घास अर्थात जिल्ला सानो भए पनि अति सुन्दर रहनुको साथै दुई पहाडहरू अर्जुन र रेसुङ्गाको बीचमा अवस्थित छ । यो जिल्ला कफिका लागि प्रसिद्ध छ ।

विभिन्न मन्दिरहरूले भरिएको यस जिल्लाको सदरमुकाम तम्घास भन्दा ४ कि.मि. माथि रेसुङ्गा डाँडामा कार्तिक एकादशीमा मेला लाग्ने गर्दछ । जहाँ दर्शनार्थीहरूले स्नान गर्नुको साथै मन्दिर दर्शनको लागि भीडभाड हुने गर्दछ । साथै तम्घासबाट रिडी सडक दुरी ४५ कि.मि. रहेको छ । यो प्रसिद्ध तीर्थस्थल हो जहाँ माघे संक्रान्तिमा मेलालाग्ने गर्दछ । जसको छेउमा काली गण्डकी नदी छ त्यहाँ स्नान गर्नका लागि र मेला हेर्नका लागि टाढा-टाढाबाट मानिसहरूको ओइरो लाग्ने गर्दछ । एउटा पहाडी र सानो जिल्ला सरसर्ती हेर्दा विकट जस्तो देखिए पनि विकासका पूर्वाधार भएको जिल्ला हो ।

४.२.१ प्रमुख धार्मिक स्थलहरू

यस जिल्लामा रहेका दुर्गा मन्दिर, राम मन्दिर, ऋषिकेश मन्दिर, राधाकृष्ण मन्दिर, रेसुङ्गा मन्दिर भैरव मन्दिर आदि यहाँका धार्मिक स्थलहरू हुन् ।

४.२.२ प्रमुख नदीहरू

यस जिल्लाका बढीगाड, निस्ती, रिडी, कालीगण्डकी, पनाह र छल्दी प्रमुख नदी तथा खोलाहरू छन् । गुल्मी जिल्लाको उत्तरबाट पूर्व तथा

दक्षिणतिर बहने प्रथम स्तरको नदी कालीगण्डकी हो । अन्य नदी तथा खोलाहरू दोस्रो स्तरका नदीहरू पर्दछन् ।

४.३ पिपलधारा गा.वि.स.

गुल्मी जिल्लाका ७९ वटा गा.वि.स मध्ये संसदीय निर्वाचन क्षेत्र नं ३ अन्तर्गत पर्ने पिपलधारा गा.वि.स. पनि एक हो । जिल्ला सदरमुकाम तम्घास देखि ५ कि.मि. पश्चिममा अवस्थित यस गा.वि.स. को पूर्वमा नयाँ गाउँ गा.वि.स. पश्चिममा हाडहाडे गा.वि.स. उत्तरमा रजस्थल गा.वि.स. पर्दछ भने दक्षिण सीमानामा अर्घाखाँची पर्दछ । यस गा.वि.स. मा ९ वटा वडाहरू रहेका छन् भने अध्ययन क्षेत्रका ३ वडाका महिलाहरूलाई उत्तरदाताको रूपमा छानिएको छ ।

यस गा.वि.स. मा ब्राह्मण, क्षेत्री, मगर, कुमाल, दमाई, सार्की, कामी आदि जातिको बसोवास रहेको पाइन्छ भने ब्राह्मण क्षेत्रीहरूको बाहुल्यता रहेको छ । यस गा.वि.स.मा एउटा स्वास्थ्य चौकी र एउटा आयुर्वेद औषधालय पनि छ ठूलो रोग लाग्दा भने सदरमुकाम नै आउनुपर्छ ।

४.३.१ पिपलधारा गा.वि.स.को सामाजिक अवस्था

विभिन्न जातजाति रहेको यस गा.वि.स. को सामाजिक संरचना विविध प्रकारको छ । यस गा.वि.स मा प्रायः गरी ब्राह्मण क्षेत्रीको बाहुल्यता रहेको पाइन्छ भने अन्य जातिहरू कुमाल, मगर, कामी, दमाई र सार्की पनि रहेका छन् । जात जातिहरू एउटै नभए पनि (सामाजिक संरचना विविध प्रकारको रहे पनि) यहाँका मानिसहरूमा आपसी मेलमिलाप भने रहेको पाइन्छ । तर पनि महिलाहरू माथि विभिन्न किसिमका हिंसाहरू भइरहेका छन् ।

४.३.२ पिपलधारा गा.वि.स.को आर्थिक अवस्था

यहाँका मानिसहरू खास गरेर कृषि पेसालाई अँगालेको पाइन्छ भने सहायक पेसाको रूपमा व्यापार, नोकरी, वैदेशिक रोजगार आदिलाई पनि

अँगालेको पाइन्छ । कृषि कार्य गर्नका लागि चाहिने सिंचाइको सुविधा पर्याप्त मात्रामा नभएकोले पनि जीवन निर्वाह गर्न धौधौ पर्दछ । तरकारी र फलफूल (सुन्तला) प्रशस्त मात्रामा उत्पादन भए पनि ५-७ वर्ष पहिले यातायातको अुसविधाले गर्दा कि त बोकेर बजारमा लागि बेच्नु पर्ने अवस्था थियो भने केही कुहेको अवस्था हुन्थ्यो हालै आएर यातायातको सुविधाले गर्दा उत्पादनमूलक वस्तु बजारमा लगेर बिक्री गर्ने गरेको पाइन्छ । साथै यस गा.वि.स. मा मौरी पालन व्यवसायको रूपमा रहेको छ । यहाँ उद्योग तथा कलकारखाना नभए पनि धान, मकै, गहुँ र तोरी पेल्ले मिल आदि भने रहेका छन् ।

महिलाहरूको आय आर्जनको बाटो केही नभएकोले आर्थिक रूपमा प्रायः गरेर पुरुषमा निर्भर रहनु परेको छ भने अर्कोतिर शिक्षाको उज्यालो घामबाट वन्चित (सामान्य साक्षर) हुनुले पनि महिला हिंसा समाजमा व्यापक रूपमा देखिन्छ । हुन त शिक्षित र सचेत मानिने परिवारमा पनि महिला हिंसा नभएको भने होइन यस्ता परिवारमा मानसिक हिंसा भएको पाइन्छ भने प्रायः गरेर अशिक्षित परिवारमा शारीरिक हिंसा भएको पाइन्छ ।

यसैगरी महिला माथि हिंसा हुनुमा आर्थिक कारण पनि एक मुख्य कारण हुनसक्छ । सम्पत्तिको अधिकार खोज्दा यातना दिने, दाइजो कम ल्याएको निहुमा यातना, आर्थिक आय आर्जन हुने काममा रोक लगाउने जस्ता कारणले महिला हिंसा भएको पाइएको छ । यस्ता हिंसाका कारणहरूलाई प्रश्रय दिने कार्य पितृसत्तात्मक समाजले गर्दै आएको छ ।

४.३.३ पिपलधारा गा.वि.स.को शैक्षिक अवस्था

शिक्षा मानव मात्रको ज्ञान र चेतनाको मुहान हो शिक्षाले नै मानिसको भविष्य उज्वल, अष्ट्यारा परिस्थितिसँग जुध्न सक्ने र विवेकी बनाउँछ । व्यक्तित्व विकासका साथै परिवार समाज र राष्ट्रलाई नै बदल्ने शक्ति शिक्षामा हुन्छ । शिक्षा एक मार्ग दर्शनको आधार हो अर्थात् विकाशको आधारशिला नै शिक्षा हो । वि.सं १९५९ सालमा रिडीमा संस्कृत पाठशालाको स्थापना भएपछि मात्र गुल्मी जिल्लामा संस्थागत रूपमा औपचारिक शिक्षाको थालनी भएको

हो । शिक्षा एक सामाजिक पूर्वाधार भएको हुनाले यो सेवा सबैलाई पुऱ्याउनु आवश्यक देखिन्छ । अझै पनि पिछडिएका, सुविधा विहिन वर्ग शैक्षिक उज्यालोबाट वन्चित रहेका छन् । ब्राह्मण, क्षेत्री बाहेक अन्य जातिहरूको शिक्षासंग पहुँच उल्लेख्य छैन ।

यस पिपलधारा गा.वि.स. मा ६ वटा प्राथमिक विद्यालयहरू छन् भने एउटा माध्यमिक विद्यालय र एउटा बोर्डिङ स्कूल रहेको छ । तर अझै पनि यहाँका महिलाहरू भने शिक्षाको उज्यालो घामबाट वन्चित रहेका छन् । वि.सं २०५८ मा जिल्लाको समग्र साक्षरता दर ६६ प्रतिशत रहेकोमा महिला साक्षरता दर ५३ प्रतिशत भएकोले महिलाहरू अझै पनि पुरुषभन्दा निकै पछाडि रहेका छन् । जिल्लाको समग्र शैक्षिक स्थिति तुलनात्मक रूपमा राम्रो भएको भए तापनि अझै पनि विद्यालय जाने उमेर समूहका बालबालिकाहरू ठूलो संख्यामा विद्यालय जानबाट वन्चित वा बीचैमा विद्यालय छोड्न बाध्य छन् ।

४.३.४ महिलाहरूको स्थिति

नेपालको कुल जनसंख्याको लगभग ५१ प्रतिशत महिला रहेका छन् भने यी महिलाहरू पुरुषको तुलनामा विभिन्न अवसर पाउनबाट वन्चित रहेका छन् । महिला र पुरुष मानव सृष्टिका प्रमुख दुई भेद हुन् । प्रकृतिले सिर्जना गरेका दुई जाति केवल महिला र पुरुषमात्र हुन् । तथ्याङ्क विभागको २०६१ को आँकडा अनुसार नेपालमा २३१५१४२३ नेपालीको बसोवास छ । जसमा १ करोड १५ लाख ८७ हजार ५ सय दुई महिला छन् भने १ करोड १५ लाख ६३ हजार ९ सय २० पुरुष छन् । यसरी संख्यात्मक रूपमा बढी देखिएका महिलाको स्थितिलाई केलाउँदा पुरुषको तुलनामा महिलाको स्थिति दयनीय अवस्थामा रहेको पाइएको छ ।

कानून र नियमहरू जति नै महिलाको पक्षमा बनाइए तापनि महिलाहरूले व्यवहारिक रूपबाट आफ्नो अधिकारहरू पूर्ण रूपमा उपयोग गर्न पाएका छैनन् । विभिन्न किसिमका हिंसाका शिकार भएका छन् । महिला विरुद्ध

हुने हिंसा न्याय समानता, शान्ति र विकास प्राप्त गर्ने मार्गको बाधक तत्वको रूपमा रहँदै आएको छ । मानव सभ्यताको विकास सँगसँगै हिंसाजन्य कार्यको पनि सुरुवात भएको पाइन्छ । विशेष गरी महिलाहरू महिला भएकै कारण हिंसाबाट दिन प्रतिदिन पीडित भइरहेका छन् । यस प्रकारको हिंसा समाजमा रहँदै आएको सामाजिक विभेदको कारण हुने गरेको पाइन्छ । विश्वमा प्रतिदिन प्रत्येक तीनजना महिलामा कम्तिमा १ जना महिला कुटपिट तथा यौन हिंसाको शिकार हुने गरेको तथ्याङ्कले देखाएको छ । यस्ता हिंसाका पीडकहरू आफ्नै परिवारका सदस्य समेत हुने गरेका छन् । महिला माथि हुने हिंसालाई महिलाको शान्ति तथा समुन्नति प्राप्त गर्ने बाधक तत्वको रूपमा लिइएको छ ।

बेइजिङ घोषणापत्र तथा कार्ययोजनाले महिला विरुद्धको हिंसालाई समानता प्राप्त गर्ने बाटोको बाधक तत्वको रूपमा लिँदै चाहे त्यो सार्वजनिक स्थलमा होस् वा कार्यस्थल वा घरभित्र होस् त्यो महिलाको मानव अधिकारको विषय हो भनी परिभाषित गरेको छ ।

महिला विरुद्ध हुने हिंसाअन्तर्गत विशेषगरी घरेलु हिंसा, चेलीबेटी बेचबिखन, जबरजस्ती देहव्यापारमा लगाउनु, खान लगाउन नदिई घरबाट निकाला गर्नु, जबरजस्ती करणी आदि पर्दछन् । जसअन्तर्गत कुटपिट गर्नु, बालबालिका माथि घरभित्रै यौन दुर्व्यवहार गर्नु, महिलालाई दाइजो कम ल्याएको वा नल्याएको निहुँमा यातना दिनु, वैवाहिक बलात्कार, यौनदुर्व्यवहार, कार्यस्थल, बाटोघाटो, सार्वजनिक यातायातका साधन, शैक्षिक संस्थामा दुर्व्यवहार, परम्परा वा संस्कृतिका नाममा महिला माथि हिंसा गर्नु, राज्यद्वारा गरिने शारीरिक, मानसिक तथा यौनसम्बन्धी हिंसा पर्दछन् । महिला माथि हुने यस प्रकारको हिंसा जुनसुकै समाजमा पनि हुनसक्छ चाहे त्यो आधुनिक समाज होस् वा पिछडिएको समाज, धनीवर्ग होस् वा गरिब वर्ग । यस प्रकारको हिंसा महिलाहरूको जन्मसँगै आफ्नो घर परिवारबाट सुरु हुन्छ र यसको क्रम महिलाको जीवनमा निरन्तर चलिरहन्छ ।

यसरी महिला विरुद्धको हिंसा नेपाली समाजमा शताब्दीऔँदेखि रहिआएको यथार्थ सर्वविदितै छ । नेपाली समाजमा रहेका यस्ता विकृति र

विसङ्गतिहरूलाई हटाउन समाजमा रहेका हरेक तह र तप्काबाट उचित कदम चालिनुपर्ने अपरिहार्यता अर्को आवश्यकता रहेको छ । यस्ता विभेद एवम् हिंसाको अन्त्य गर्नका लागि शिक्षा, जनचेतना, वकालत एवम् तत्काल आवश्यक पहलकदमी जरुरी देखिन्छ ।

४.३.५ नारी शक्ति र समाज

सृष्टिको मूल स्रोत नै नारी हुन उनीहरूको अभावमा सिङ्गो समाजको कल्पना गर्न सकिदैन । समाजमा जे जति जोखिम र चुनौतिपूर्ण कार्य पुरुषशक्तिले गर्दै आएको छ । ती सबै काम नारीशक्तिले पनि गर्दै आएका छन् । निःसन्देह सृष्टिको प्रारम्भिक प्रक्रियादेखि नै समाज निर्माण, विकास र सुधार लगायत यावत गतिविधिमा नारीको स्थान एक पाइलो अघि नै रहदै आएको छ । अपेक्षाकृत बढी संवेदनशील र इमानदार हुने भएकोले कतिपय पुरुषशक्तिले गर्न नसकेको काम समेत नारी शक्तिबाट हुँदै आएको छ । सँगसँगै बाह्य कामबाट फर्केका पति पत्नीमध्ये गृहकार्यमा को अगाडि बढ्छ हामी मध्ये धेरैले देखे भोगेको कुरा हो । त्यति हुँदा हुँदै पनि हाम्रो यहाँ महिला नै किन बढी शोषित, पीडित र अपहेलित हुँदै आएका छन् ।

नारीहरू त्यागकी प्रतिमूर्ति मात्र होइनन बढी सहनशील पनि छन् । जन्मघरलाई चटक्क छोडेर पराईघरलाई आफ्नो बनाउने खुबी राख्ने महिलाहरूले एकैसाथ कतै पत्नीको भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् भने कतै सासू, बुहारी, आमा, छोरी, देउरानी, जेठानी, नन्द आमाजुको भूमिका निर्वाह गर्न पनि भ्याएकै हुन्छन । उनीहरूको यही त्याग, ममता र सहनशीलता आदि प्रकृति सुलभ गुणलाई कमजोरी ठानेर शोषण र दमनको शृङ्खला सुरु भएको हो भन्दा किमार्थ हिचिक्याउन पर्दैन । साथै महिला शोषण दमनको कुरा गर्दा प्रायः पुरुषलाई दोष दिने गरिन्छ तर यस मामिलामा पुरुषभन्दा महिलाकै स्थान एक पाइलो अगाडि छ (रिसाल, कमल, २०६५)

त्यसैले साँच्चिकै महिला हकहितको कुरा गर्ने हो भने र महिला उत्थानको प्रयास गर्ने हो भने आदर्श नारा र भाषणमा मात्र भर पर्ने होइन

हरेकले विचार र व्यवहारमै परिवर्तन ल्याउने प्रयास गर्नुपर्दछ । १९ औँ अन्तर्राष्ट्रिय महिला दिवस यसपाली पनि सदा भै नारीहकहितबारे आवाज उठेको छ र नारा, भाषण, गोष्ठी र सेमिनारको कर्मकाण्ड पनि पूरा भएको छ । आधा आकाश र आधा धर्ती ढाक्ने नारी समाज शताब्दीऔँ देखि पछि पर्दै आएको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघको आह्वानमा मनाउन थालिएको नारी दिवसले निकै समय पार गरिसकेको छ र सम्भवतः प्रत्येक वर्ष यसैगरी नारी हकहितबारे आवाज पनि उठेको छ । तैपनि केही सहरिया पढेलेखेका टाठाबाठा नारीबाहेक अधिकांश नारीको अवस्था अहिले पनि जस्ताको तस्तै छ । अब यसको अन्त्य हुनुपर्दछ भन्ने जस्ता नेताहरूको मिठो स्वर पनि सुन्न पाइन्छ । घाँस, दाउरा, डोको, नाम्लो, चुलोचौको आदि घरधन्दाको कामबाट उनीहरूले फुर्सद यसै पनि पाएका छैनन् नै दाइजोका नाममा जिउँदै जल्नुपर्ने र बोक्सीको आरोपमा अमानवीय ढङ्गले प्रताडित हुनुपर्ने सम्मको नियतिसम्म भोग्दै आएका छन् ।

जतिबेलासम्म समग्ररूपमा नारी आफैँ अग्रसर हुँदैनन् त्यतिबेलासम्म जति नै नारी दिवस मनाए पनि र ती सबै कुरामै मात्र सीमित हुन्छन् जुन विगतमा हुँदै आएको छ भन्ने कुरालाई बिसन्नु हुँदैन । बिडम्बना अहिले पनि महिलाको घरभित्रको हिंसा गर्ने ठाउँमा हुने हिंसालाई सम्बोधन गर्ने कानुन छैन, भएका कानुनको प्रचारप्रचार छैन । भएका कपितय कानुन अझ अपर्याप्त वा विभेदपूर्ण छन् । फेरि परिवर्तीत कानुन र समाज संगसंगै जानसक्ने वातावरण सिर्जना गर्न सकेको छैन । मान्यता, मूल्य र सोचमा परिवर्तन नभएसम्म कानुन परिवर्तन हुँदैन । कानुनको कार्यान्वयनका लागि राज्यले स्रोत साधनको सुनिश्चितता गर्नसकेको छैन । कानुन कार्यान्वयन गर्ने निकायको पूर्वाग्रही पन हटेको छैन महिला आयोग संवैधानिक आयोगको रूपमा आएको छैन । न्यायको पहुँच सरल, सुव्यवहित हुन सकेको छैन ।

महिलाहरू घरबाट बाहिर निक्कलनु हुँदैन भन्ने हिन्दू सामाजिक सांस्कृतिक मान्यतालाई अँगालेर बसिरहे महिला स्थिति वा हैसियत कहिल्यै

सुध्रदैन । त्यसैले यो पुरातनवादी विचारबाट माथि उठेर सोच्नु पर्ने बेला आएको छ ।

३.३.६ महिलाहरूको धार्मिक अवस्था

विभिन्न धर्मावलम्बीहरू रहेको यस जिल्लामा हिन्दूहरूको जनसंख्या ९९.५७ प्रतिशत रहेको छ । अन्य धर्मावलम्बीहरूमा बौद्ध, इस्लाम, इसाई आदि रहेका छन् । यस जिल्लाका मुख्य वासिन्दाहरू ब्राह्मण, क्षेत्री, ठकुरी र मगरहरू छन् । जिल्लामा बस्ने अन्य जातिहरूमा कामी, दमाई, सार्की, कुमाल, नेवार आदि रहेका छन् । अध्ययन क्षेत्रका सम्पूर्ण मानिसहरू भने हिन्दू धर्म मान्दै आएका छन् ।

४.३.७ सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरू

गुल्मी जिल्लाको पिपलधारा गा.वि.स.मा इलाका हुलाक कार्यालय, स्वास्थ्य चौकी, आयुर्वेद औषधालय आमासमूह, महिला वचत समूह जनचेतना युवा क्वल जस्ता सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूले साक्षरता, सीपमूलक तालिम वचत तथा ऋण लगानी गर्ने र जनचेतना जगाउने जस्ता कार्यहरूमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दै आएका छन् ।

४.४ महिला विरुद्धको हिंसाको विवरण

महिला माथि हुने हिंसा एकै किसिमको हुँदैन । यसको मात्रा फरक फरक हुने गर्दछ । जसलाई तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका १ : महिला विरुद्धको विवरण

वर्ष	जबरजस्ती करणी	जीउमास्ने बेच्ने	बहुविवाह	बालविवाह	घरेलु हिंसा
२०६१/०६२	१७४	७२	६६	१	७३८
२०६२/०६३	१८९	९७	६५	१	९३९
२०६३/०६४	१३७	११२	९४	७	११००
२०६४/०६५ चैत्र मसान्तसम्म	१२८	५१	४७	१	७७४

स्रोत: प्रहरी प्रधान कार्यालय, २०६५

यस तालिका अनुसार वि.सं २०६४/०६५ मा घरेलु हिंसाका घटना ७७४ रहेको पाइएको छ । सबैभन्दा बढी घरेलु हिंसामा महिला पीडित भ एको देखिन्छ भने बालविवाहमा धेरै कम घटनाहरू घटेको पाइएको छ । वि.सं २०६३/०६४ मा सबैभन्दा बढी ११०० घरेलु हिंसाका घटनाहरू देखिन्छन् भने २०६२/०६३ मा जबरजस्ती करणीमा १८९ घटनाहरू घटेको पाइयो यसले के सङ्केत गर्छ भने नेपालमा महिला विरुद्धको हिंसाका घटनाहरू प्रशस्तै घटिरहेका छन् जसको कारण महिलाहरू अभै पनि पीडित छन् ।

अध्याय पाँच

महिलाको सामाजिक तथा आर्थिक पृष्ठभूमि

५.१ जनसंख्या

अध्ययन क्षेत्र पिपलधाराका छनौट महिलाको पारिवारिक जनसंख्यालाई उमेर तथा लिङ्गका आधारमा तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका २ : उमेर र लिङ्गानुसार महिलाहरूको पारिवारिक विवरण

उमेर समूह	पुरुष		महिला		जम्मा	
	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
०-१५	१८	१०.००	२३	१२.७८	४१	२२.७८
१६-३०	३०	१६.६७	३३	१८.३३	६३	३५.००
३१-४५	१५	८.३३	१७	९.४४	३२	१७.७८
४६-६०	१३	७.२२	१६	८.९०	२९	१६.११
६०+	९	५.००	६	३.३३	१५	८.३३
जम्मा	८५	४७.२२	९५	५२.७८	१८०	१००

स्रोत: स्थलगत अध्ययन सर्वेक्षण, २०६५

माथिको तालिका अनुसार उत्तरदाता महिलाहरूको कुल परिवारसंख्या १८० रहेको छ । जसमा पुरुष संख्या ४७.२२ प्रतिशत तथा महिलाको संख्या ५२.७८ प्रतिशत रहेका छन् । कुल जनसंख्यामध्ये ०-१५ वर्ष उमेर समूहका पुरुष १०० प्रतिशत तथा महिला १२.७८ प्रतिशत रहेका छन् । १६ देखि ३० वर्ष उमेर समूहमा १६.६७ प्रतिशत पुरुष तथा १८.३३ प्रतिशत महिला रहेका छन् । ३०-४५ वर्ष उमेर समूहमा ८.३३ प्रतिशत पुरुष तथा ९.४४ प्रतिशत महिला रहेका छन् । ४६-६० वर्ष उमेर समूहमा ७.२२ प्रतिशत पुरुष तथा

८.९० प्रतिशत महिला रहेका छन् । ६० वर्ष देखि माथि उमेर समूहमा ५.०० पुरुष तथा ३.३३ प्रतिशत महिला रहेका छन् ।

५.२ उत्तरदाता महिलाको विवरण

छनौटमा परेका उत्तरदाताहरू विभिन्न उमेर समूहका रहेका छन् । यी समग्र उत्तरदाता महिलाहरूको विवरणलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ३ : उमेर र लिंग अनुसार उत्तरदाताहरूको विवरण

उमेर समूह	संख्या	प्रतिशत
१०-२०	४	११.११
२१-३०	१५	४१.६७
३१-४०	१२	३३.३३
४१-५०	५	१३.८८
जम्मा	३६	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन सर्वेक्षण, २०६५

माथिको तालिका अनुसार उत्तरदाता महिलाहरू १०-२० वर्ष उमेर समूहका ४ जना अर्थात ११.११ प्रतिशत, २१-३० वर्ष उमेर समूहमा १५ जना अर्थात ४१.६७ प्रतिशत रहेका छन् । यसैगरी ३१-४० वर्ष उमेर समूहमा १२ जना अर्थात ३३.३३ प्रतिशत महिला रहेका छन् भने ४१-५० वर्ष उमेर समूहमा ५ जना अर्थात १३.८९ प्रतिशत महिलाहरू रहेका छन् ।

५.३ परिवारको प्रकार

नेपाली समाजमा एकात्मक परिवार संयुक्त परिवार र बृहत् परिवार गरी तीन किसिमका परिवार रहेको पाइन्छ । ती मध्ये मुख्य गरेर एकात्मक र संयुक्त परिवारको बाहुल्यता रहेको पाइन्छ ।

एकल परिवार :

आमा बाबु र खास गरी उनका अविवाहित छोराछोरीहरुबाट मिलेर बनेको परिवारलाई एकल परिवार भनिन्छ । यस प्रकारको परिवार आधुनिक मान्यतातर्फ उन्मुख भएको पाइन्छ ।

संयुक्त परिवार

यस प्रकारको परिवारमा साधारणतया परिवारको तीन पुस्तासम्म रहेका हुन्छन् । यस परिवारमा हजुरबा, आमा, काका-काकीहरु, अविवाहित दिदी तथा फुपूहरु र नाति-नातिना रहेका हुन्छन् । यस परिवारमा जेठोको नियन्त्रण र निर्देशन रहेको हुन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा उत्तरदाताको परिवारको प्रकार पनि हेरिएको थियो जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४ : महिलाको परिवारको प्रकार

क्र.सं.	परिवारको प्रकार	संख्या	प्रतिशत
१	एकात्मक	२०	५५.५६
२	संयुक्त	१६	४४.४४
३	जम्मा	३६	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०६५

माथिको तालिका अनुसार उत्तरदाता महिलाहरुको दुई प्रकारको परिवार पाइएको छ । ती हुन् एकात्मक र संयुक्त उत्तरदाता महिलामध्ये ५५.५६ प्रतिशत महिला एकात्मक परिवारमा रहँदै आएका छन् भने ४४.४४ प्रतिशत महिला संयुक्त परिवारमा रहँदै आएका छन् ।

५.४ वैवाहिक स्थिति

प्रायः गरेर अविवाहितको तुलनामा विवाहित महिलाहरु बढी घरेलु हिंसाबाट पीडित भएको पाइन्छ । विवाहित महिलाहरु घरमा श्रीमान, सासू तथा परिवारका अन्य सदस्यबाट पनि प्रताडित हुने गरेका छन् । प्रस्तुत

अध्ययनको क्रममा समेटिएका उत्तरदाता महिलाहरूको वैवाहिक स्थितिलाई तालिका नं ५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ५ : महिलाको परिवारको प्रकार

क्र.सं.	वैवाहिक स्थिति	संख्या	प्रतिशत
१	विवाहित	३१	८६.११
२	विधवा	५	१३.८९
	जम्मा	३६	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन सर्वेक्षण, २०६५

माथिको तालिका अनुसार उत्तरदाता महिलाहरूमध्ये विवाहित महिलाको संख्या ३१ जना अर्थात ८६.११ प्रतिशत रहेका छन् भने विधवा महिलाको संख्या ५ जना अर्थात १३.८९ प्रतिशत रहेका छन् ।

५.५ जातिगत विवरण

नेपाल विभिन्न जातजाति, भाषा धर्म र सांस्कृतिक विविधताले भरिएको देश हो । यही विविधता नै नेपाल राष्ट्रको विशिष्ट पहिचान हो । प्रस्तुत अध्ययनमा रहेका उत्तरदाता महिलाको जातिगत रूपमा वर्गीकरण गरी व्याख्या गर्ने प्रयास गरिएको छ । जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ६ : उत्तरदाताहरूको जातिगत विवरण

जातजाति	संख्या	प्रतिशत
क्षेत्री	२४	६६.६७
ब्राह्मण	३	८.३३
मगर	४	११.११
कुमाल	२	५.५६
दलित	३	८.३३
जम्मा	३६	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन सर्वेक्षण, २०६५

माथिको तालिका, अनुसार उत्तरदाता महिलाहरूमा ब्राह्मण, क्षेत्री, मगर, कुमाल र दलित जातजाति अन्तरगतका महिला रहेका छन् । जसमा क्षेत्र जाति अन्तरगत महिलाहरूको संख्या २४ जना अर्थात ६६.६७ प्रतिशत रहेका छन् । ब्राह्मण जाति अन्तरगतका महिला ३ जना अर्थात ८.३३ प्रतिशत, मगर जातजाति अन्तरगतका महिला ४ जना अर्थात ११.११ प्रतिशत रहेका छन् । कुमाल जातजाति अन्तरगतका महिला संख्या २ जना अर्थात ५.५६ प्रतिशत र दलित जाति अन्तरगतका महिला ३ जना अर्थात ८.३३ प्रतिशत रहेका छन् ।

५.६ शैक्षिक अवस्था

शिक्षा एक मार्गदर्शनको आधार हो र मानव मात्रको ज्ञान र चेतनाको मुहान हो । शिक्षाले मै मानिसको भविष्य उज्ज्वल अप्ठ्यारा परिस्थितिसँग जुध्न सक्ने र विवेकी बनाउँछ । त्यसैले एउटा उन्नत सभ्य समाज स्थापनाको लागि महिला र पुरुषको समान शिक्षाको आवश्यकता पर्दछ । तर पनि महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था पुरुषको तुलनामा ज्यादै कम देखिन्छ । विगतको तुलनामा हाल आएर शिक्षाको महत्वप्रति नेपाली समाज सचेत हुन थालेको छ, तर पनि अझै ग्रामीण क्षेत्रका महिलाहरू शिक्षाको अवसरबाट वन्चित हुनुपरेको स्थिति देखिन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा उत्तरदाता महिला तथा विवाहित महिलाका पतिहरूको शैक्षिक अवस्थालाई प्रस्ट्याउने प्रयास गरिएको छ । जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ७ : महिलाको श्रीमानहरूको शैक्षिक विवरण

शैक्षिक विवरण	संख्या	प्रतिशत
अशिक्षित	२	६.४५
सामान्य शिक्षित	१०	३२.२५
विद्यालय	१४	४५.१६
विश्वविद्यालय -क्याम्पस)	५	१६.१२
जम्मा	३१	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६५

माथिको तालिका अनुसार महिलाका श्रीमानको संख्या ३१ रहेका छन् जसमा अशिक्षितको संख्या २ जना अर्थात ६.४५ प्रतिशत सामान्य शिक्षितको संख्या १० जना अर्थात ३२.२५ प्रतिशत विद्यालय स्तरको पढाइ गरेका पुरुषको संख्या १४ जना अर्थात ४५.१६ प्रतिशत तथा विश्वविद्यालय (क्याम्पस) स्तरको पढाइ गरेको पुरुषको संख्या १६.१२ प्रतिशत रहेका छन् । समग्रमा औपचारिक शिक्षा हासिल गरेका पुरुषको संख्या बढी रहेको देखिन्छ । तर श्रीमान शिक्षित भएको अवस्थामा पनि रक्सी सेवन, असमझदारी जस्ता कारण महिलाले श्रीमानबाट हिंसा पीडित बन्नु परेको देखिन्छ ।

यसैगरी उत्तरदाता महिलाहरुको शैक्षिक विवरणलाई पढाइका स्तरको आधारमा तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ८ : महिलाको शैक्षिक विवरण

पढाइको स्तर	संख्या	प्रतिशत
अशिक्षित	६	१६.६७
सामान्य शिक्षित	१६	४४.४४
विद्यालय	१०	२७.७८
विश्वविद्यालय (क्याम्पस)	४	११.११
जम्मा	३६	१००

स्रोत: स्थलगत सर्वेक्षण, २०६५

माथिको तालिका अनुसार कुल छनौट महिलामध्ये ६ जना अर्थात १६.६७ महिला अशिक्षित, ४४.४४ प्रतिशत अर्थात १६ जना महिला सामान्य शिक्षित रहेका १० जना अर्थात २७.७८ प्रतिशत महिला विद्यालय स्तरको पढाइ गरेका र ४ जना अर्थात ११.११ प्रतिशत महिला क्याम्पस अध्ययन गरेको पाइएको छ ।

५.७ आर्थिक अवस्था

नेपालको अर्थ व्यवस्थाको साथै ८० प्रतिशत नेपालीहरूको जीवनयापनको मेरुदण्ड नै कृषि हो । त्यसैले राष्ट्रिय अर्थतन्त्रदेखि वैयक्तिक जीवनसम्म कृषिको अत्यन्तै ठूलो महत्व रहेको छ । एकातिर कृषिबाट मानव जीवनको निरन्तरताको लागि खाद्यबाली प्राप्त हुन्छ भने अर्कोतिर उद्योगधन्दाको लागि आवश्यक पर्ने अधिकांश कच्चा पदार्थहरू पनि कृषिबाट नै प्राप्त हुन्छ ।

नेपालको अधिकांश भाग ग्रामीण पहाडी क्षेत्र छ । जहाँ जनसंख्याको ८० प्रतिशत बसोवास रहेको छ । त्यो जनसंख्याको जीवनको प्रमुख आधार नै कृषि रहेको छ । हाल आएर कृषिकार्यका अलावा व्यापार व्यवसाय, नोकरी जागिर तर्फ मानिस लागेको पाइन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा उत्तरदाताहरूको आर्थिक अवस्था जान्नको लागि उत्तरदाताका परिवारले अपनाउँदै आएको पेसा तथा उत्तरदाता महिला स्वयंको पेसालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ९ : उत्तरदाताहरूको परिवारको पेसागत विवरण

परिवारको पेसा	संख्या	प्रतिशत
कृषि	१०	२७.७८
जागिर (नोकरी)	१२	३३.३३
व्यापार	६	१६.६७
मजदुरी	५	१३.८९
सामाजिक सेवा	३	८.३३
जम्मा	३६	१००

स्रोत : कार्यक्षेत्र सर्वेक्षण, २०६५

माथिको तालिका अनुसार छनौट महिलाका परिवारमध्ये १० जना अर्थात् २७.७८ प्रतिशतले कृषि पेसा अपनाउँदै आएका छन् । १२ जना अर्थात्

३३.३३ प्रतिशतले जागिर नै मुख्य पेसाको रूपमा लिएका छन् । तरकारी बेच्चेने, कपडा र अन्य किराना पसल आदिको व्यापार गर्दै आएका परिवारको संख्या ६ जना अर्थात १६.६७ ज्याला मजदुरी गर्दै आएका परिवार ५ जना अर्थात १३.८९ प्रतिशत स्थानीय क्षेत्रको विकास कार्यमा संलग्न परिवार ३ जना अर्थात ८.३३ प्रतिशत रहेका छन् । उत्तरदाता महिला स्वयमबाट अपनाउँदै आएको पेसागत विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १० : पेसाको आधारमा उत्तरदाताको विवरण

उत्तरदाताको कामको विवरण	संख्या	प्रतिशत
कृषि	५	१३.८*
व्यापार	२	५.५५
गृहिणी	२४	६६.६७
सीपमूलक -सिलाई बुनाई)	३	८.३३
जागिर	२	५.५७
जम्मा	३६	१००

स्रोत : कार्यक्षेत्र सर्वेक्षण, २०६५

माथिको तालिका अनुसार उत्तरदाता महिलामध्ये गृहिणीको संख्या नै अधिक रहेको पाइयो । सम्पूर्ण उत्तरदातामध्ये ६६.६७ प्रतिशत महिला गृहिणीको रूपमा रहँदै आएको पाइयो । किराना पसल चलाउने, चिया नास्ता पसल चलाउने, जस्ता व्यापार गर्दै आएका महिला २ जना अर्थात ५.५५ प्रतिशत रहेको पाइयो । यस्तै ५ जना अर्थात १३.८८ प्रतिशत महिला पुरुषसँगसँगै कृषि कार्यमा लागेको पाइएको छ भने सीपमूलक कामका रूपमा सिलाई बुनाई जस्ता काममा संलग्न महिला ३ जना अर्थात ८.३३ प्रतिशत र जागिर गर्ने २ जना अर्थात ५.५७ प्रतिशत रहेका छन् ।

अध्याय छ

महिलाले भोगेको हिंसाको प्रकार, कारण, असर र धारणा

६.१ महिला माथिको हिंसा

अध्ययन क्षेत्र गुल्मी जिल्ला पिपलधारा गा.वि.स.का अधिक उत्तरदाता महिलाहरू श्रीमान र परिवारका अन्य सदस्यबाट पीडित भएको पाइएको छ । श्रीमान शिक्षित भए पनि अत्यधिक रक्सी सेवनका कारण श्रीमतीलाई शारीरिक र मानसिक दुवै यातना दिएका छन् भने परिवारका अन्य सदस्य सासू ससुरा, नन्द र देवरबाट मानसिक यातना भोग्दै आएका छन् । विधवा महिलाहरू परिवार साथै समाजबाट अपहेलित भएको पाइएको छ । अध्ययन क्षेत्रका महिला माथि भएका हिंसालाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ११ : महिला माथिको हिंसा कर्ता र प्रकार

पीडक पक्ष	हिंसाको प्रकार	संख्या	प्रतिशत
श्रीमान (लोग्ने)	कुटपिट, गालीगलौज (शारीरिक, मानसिक)	२०	५५.५५
सासू, ससुरा, नन्द	मानसिक	१३	३६.११
देवर	धम्की	१	२.७८
समाज	असुरक्षा, हेला भेदभाव पूर्ण व्यवहार	२	५.५६
जम्मा		३६	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६५

माथिको तालिका अनुसार उत्तरदाता माथि भएका हिंसाका पिडक पक्षका रूपमा लोग्ने, सासु, ससुरा नन्द, देवर आदि रहेका छन् । जसमध्ये लोग्नेबाट कुटपिट, गालिगलौज पाएका महिला २० जना अर्थात ५५.५५ प्रतिशत रहेका छन् भने सासु, ससुरा, नन्द आदिबाट कुटपिट, गालिगलौज पाएका महिला १३ जना अर्थात ३६.११ प्रतिशत देवरबाट ज्यान लिने धम्की पाएका महिला १ जना अर्थात २.७८ प्रतिशत, समाजबाट भेदभाव, हेला पाएका महिला २ जना अर्थात ५.५६ प्रतिशत रहेका छन् ।

समग्रमा हेर्दा अधिक महिला श्रीमानबाट हिंसा पीडित बनेको पाइयो भने सासु, ससुरा नन्द, लगायत परिवारका सदस्यबाट घरको कामको विषयलाई लिएर हिंसा गरेको तथा श्रीमानलाई कुरा लगाइ पिट्न लगाएको पनि पाइएको छ । विधवा महिलालाई देवरले ज्यान मार्ने धम्की दिने गरेको, सामाजिक रूपमा हेला र घृणाको पात्र बन्ने परेको पाइएको छ । सकेसम्म सहेर बस्न पर्ने, श्रीमान तथा परिवारका सदस्यको उजुरी गरेर फाइदा नभएको धारणा उत्तरदाता महिलाहरूबाट राख्ने गरेको पाइयो ।

६.३ हिंसाका प्रकारहरू

महिला माथिको हिंसा नेपाली समाजमा शताब्दीऔँदेखि रहिआएको यथार्थ सर्वविदितै छ । यस्ता विकृति र विसङ्गतिहरूलाई हटाउन समाजमा रहेका हरेक तह र तप्काबाट उचित कदम चालिनुपर्ने अपरिहार्यता रहेको देखिन्छ । महिलाहरू प्रायः शारीरिक तथा मानसिक रूपले प्रताडीत हुने गरेको पाइएको छ । महिला माथि हुने हिंसा अन्तर्गत विशेषगरी घरेलु हिंसा, चेलीबेटी बेचखिन, जबरजस्ती देह व्यापारमा लगाइनु, खान लाउन नदिई घरबाट निकाला गर्नु, जबरजस्ती करणी गर्भपतन आदि पर्दछन् । अध्ययनको क्रममा देखिएका उत्तरदाता महिलाले भागेका हिंसाका प्रकारहरूलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १२ : महिला माथिको हिंसाको प्रकार

शारीरिक हिंसाको प्रकार	संख्या	प्रतिशत
कुटपिट, (शारीरिक मानसिक)	२०	५५.५६
गालिगलौज (मानसिक)	१३	३६.११
बलात्कार (करणी, शारीरिक मानसिक मात्र)	१	२.७८
गर्भपतन (शारीरिक, मानसिक)	२	५.५६
जम्मा	३६	१००

स्रोत : कार्यक्षेत्र सर्वेक्षण, २०६५

माथिको तालिका अनुसार उत्तरदाता महिलाहरू कुटपिट, गालिगलौज बलात्कार (जबरजस्ती करणी) गर्भपतन आदि जस्ता प्रकारका हिंसाबाट पीडित भएको पाइएको छ । जसमा कुटपिटका घटनाबाट पीडित उत्तरदाता महिलाको संख्या २० जना अर्थात ५५.५६ प्रतिशत छन् भने गालिगलौजबाट मानसिक रुपमा पीडित उत्तरदाता महिलाको संख्या १३ जना अर्थात ३६.११ प्रतिशत रहेका छन् । यसैगरी बलात्कारबाट पीडित महिलाको संख्या १ जना अर्थात २.७८ र गर्भपतनका कारण पीडित महिलाको संख्या २ अर्थात ५.५६ प्रतिशत रहेका छन् ।

६.४ महिलामाथिका हिंसाका कारणहरू

समाजमा तुलनात्मक रुपमा महिला वर्ग नै पुरुष भन्दा बढी हिंसाको शिकार बन्ने गरेको पाइन्छ । महिला माथि हुने हिंसामा सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनैतिक, शैक्षिक आदि कारणहरू जिम्मेवार रहेका छन् । सामाजिक कारणमा घरेलु हिंसालाई प्रमुख रुपमा लिन सकिन्छ । यस्तो हिंसामा महिलालाई आफ्नै नाता सम्बन्ध, तथा घरपरिवारका सदस्यहरूबाट शारीरिक, मानसिक तथा यौनसम्बन्धी यातना दिने कार्य गरिन्छ । महिलालाई बोक्सीको आरोप लगाई कुटपिट तथा अमानवीय कार्य गर्ने, छाउपडी, देउकी, दाइजोको नाममा यातना, बालविवाह, बहुविवाह, खान लाउनमा विभेद आदि सांस्कृतिक कारणका स्वरुपहरू हुन् ।

उल्लेखित हिंसाका कारणहरूलाई प्रश्रय दिने कार्य पितृसत्तात्मक समाजले गर्दै आएको छ । यसै क्रममा सर्वेक्षण स्थलमा हिंसाका कारणहरू पनि अध्ययन गरिएको छ जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १३ : महिला माथिको हिंसाका कारणहरू

हिंसाका कारणहरू	संख्या	प्रतिशत
जाँड रक्सीको सेवन	१८	५०.००
बहुविवाह	३	८.३३
गरिब तथा आर्थिक कारण	९	२५.००
अशिक्षा	३	८.३३
बलात्कार	१	२.७८
गर्भपतन	२	५.२६
जम्मा	३६	१००

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६५

माथिको तालिका अनुसार उत्तरदाता महिलाहरू विभिन्न कारणबाट हिंसाको शिकार भएका छन् । जसमध्ये जाँड रक्सीको सेवनका कारण १८ जना महिला अर्थात ५०.०० प्रतिशत बहुविवाहका कारण ३ जना अर्थात ८.३३ प्रतिशत महिला, पीडित बनेको पाइएको छ । त्यसैगरी गरिबका कारण भ्रगडाको स्थिति उत्पन्न भई हिंसा भोगेका महिला ९ जना अर्थात २५.०० प्रतिशत रहेको, सामूहिक भेला, तालिम घरवाहिरको काम, आदिमा गएको म नपराउने जस्ता महिलाप्रतिको रुढिवादी धारणा र अशिक्षाका कारण हुने हिंसामा ३ जना अर्थात ८.३३ प्रतिशत बलात्कारको कारण भएको हिंसामा १ जना अर्थात २.७८ प्रतिशत र गर्भपतनका कारण भएका हिंसामा २ जना अर्थात ५.५६ प्रतिशत महिला हिंसा पीडित बनेका छन् ।

६.५ हिंसा सहनुको कारण

महिलाले हिंसा सहनुमा विविध कारणहरू जिम्मेवार रहेका छन् । एकातिर आफ्नै श्रीमान तथा परिवारकै सदस्यबाट भएको हिंसा कानून वा संस्थामा जानकारी दिँदा भोली सोही परिवारमै जीवन गुजार्न पर्छ भन्ने डरले भन्न चाहँदैनन अर्थात हिंसाको रिपोर्ट गर्दा कानूनले केही सहयोग त गर्छ फेरि

त्यही परिवारमा जीवन गुजार्नु वा बिताउनु पर्छ, जसले गर्दा पनि महिला आफू माथि भएको हिंसा प्रस्फुटन भई बाहिर उजागर हुन सकेको छैन । यसैले अध्ययन क्षेत्रअन्तर्गत अधिकांश महिलाले श्रमिान तथा परिवारका अन्य सदस्यबाट भएका कुटपिट तथा गालिगलौजका घटनामा उजुरीका लागि जानुपर्ने आवश्यकता ठान्दैनन ।

हिंसा सहनुका अन्य कारणहरूमा अशिक्षा, चेतनाको अभाव, आफ्नो आय, आर्जनको बाटो नभएको बच्चाहरूको भविष्यका लागि बाध्यता वश पनि भन्न नचाहेको पाइन्छ । यसका लागि उचित कानुन बन्न नसक्नु र भएका कानुन प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन हुन नसक्नुले पनि महिला हिंसा सहेर बस्ने परिपाटी कायम छ । जसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका १४ : महिलाले हिंसा सहनुका कारण

हिंसा सहनुका कारणहरू	संख्या	प्रतिशत
आफ्नो आय आर्जनको बाटो नभएको	९	२५.००
अशिक्षा	३	८.३३
घरबाट निकालिने डर (इज्जत जाने डर)	५	१३.८०
श्रीमानको दवाव	१२	३३.३३
बच्चाहरूको भविष्यको लागि	३	८.३३
संस्कृति र परम्परा	४	११.११
जम्मा	३६	१००

माथिको तालिका अनुसार उत्तरदातामध्येका ९ जना अर्थात २५ प्रतिशत महिलाले आफ्नो आर्थ आर्जनको बाटो नभएका कारण लोग्ने तथा परिवारका सदस्यबाट भएको हिंसा सहेको बताए । ३ जना अर्थात ८.३३ प्रतिशत महिलाले अशिक्षाको कारणले हिंसा सहनु बाहेकको विकल्प नभएको बताए भने ५ जना अर्थात १३.९० प्रतिशत महिलाले घरबाट निकालिने (इज्जत जाने डरले आफूप्रति भएको हिंसा सहेको बताए । यसैगरी १२ जना अर्थात ३३.३३ प्रतिशत महिलाले आफ्नै श्रीमानको दवावले हिंसा सहनु परेको बताए भने ३

जना अर्थात ८.३३ प्रतिशत महिलाले बच्चाहरूको भविष्यका लागि चुप लाग्नु परेको र ४ जना अर्थात ११.११ प्रतिशत महिलाले संस्कृति र परम्परा अनुसार चलनुपर्ने भएकोले हिंसा सहेको बताए ।

यसरी व्यवहारिक रूपमा महिलाहरू जुन किसिमले पीडित बनेका छन् सोही अनुरूप जानकारी नदिएको पाइएको छ । मुख्य सूचनादाताहरूका अनुसार यसो हुनाका कारणहरू निम्न छन् ।

- कानुनी चेतनाको अभाव
- शिक्षाको अभाव
- प्रभावकारी रूपमा उपचार पाइन्छ भन्ने विश्वासको अभाव
- अन्याय सहेर बस्ने सामाजिक मान्यता
- पितृसत्तात्मक परिपाटी
- आफ्नो अधिकारप्रति उदाशिनता
- सरल र सुलभ रूपमा उपचार प्राप्त नहुने अवस्था

६.६ हिंसाबाट पर्न गएको असर

महिला माथि हुने हिंसाले प्रत्यक्ष रूपमा महिला तथा उनीहरूका परिवारका आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक, शैक्षिक, शारीरिक मानसिक अवस्थामा असर पर्नुको साथै देशको समग्र आर्थिक, सामाजिक, राजनैतिक विकास प्रक्रियामा समेत अवरोध पुऱ्याउँछ । विशेषगरी यस्ता हिंसाले महिलाको स्वतन्त्र तथा प्रतिष्ठापूर्ण जीवनयापन गर्न पाउने अधिकार, समाजमा समान रूपमा जीउन पाउने अधिकार, शैक्षिक अधिकार, सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकार, प्रजनन स्वास्थ्यको अधिकार, रोजगारीको अधिकार, राजनीतिमा सहभागी हुन पाउने अधिकार जस्ता आधारभूत मानव अधिकारको उपभोगमा असर पार्दछ ।

यस बारेमा गहन अध्ययन गर्ने हो भने व्यापक रूपमा महिलाहरू शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यको असन्तुलनबाट गुञ्जिरहेका छन् । हिंसा सहने परिपाटीले गर्दा महिलाहरूले मानसिक कष्ट एवम नैराश्यताका कारण आफ्नो गतिशीलता समेत गुमाउनु परेको स्थिति देखिएको पाइन्छ ।

यसरी अध्ययनका क्रममा उत्तरदाता महिलाहरूमाथि हिंसाबाट विभिन्न असर पर्न गएको छ । उत्तरदाता महिलाहरू माथि श्रीमानबाट भएको कुटपिटका कारण अनुहारमा निलडाम भएको तथा शरीरमा मुक्का हानिएको, गर्भपतन र बलात्कारका कारण शारीरिक मानसिक दुवै असर पुगेको पाइएको छ । केही महिला देवरले ज्यान मार्ने धम्की दिएको कारण मानसिक यातना भोगेका र अधिक महिला गालीगलौज तथा अपमानजनक व्यवहारका कारण मानसिक स्थिति कमजोर भएको बताएका छन् ।

६.७ महिला हिंसासम्बन्धी उत्तरदाता तथा मुख्य सूचनादाताको धारणा

महिला माथिको हिंसालाई कम गर्न वा रोक्नका लागि प्रथम त महिला शिक्षामा जोड दिनुपर्ने, हिंसाबाट पीडित महिलालाई आवश्यक उद्धार तथा सेवा प्रदान गर्ने, महिलालाई आर्थिक रूपमा सबल र सक्षम बनाइ आफ्ना अधिकारप्रति सचेत बनाउने धारणा उत्तरदाता महिला तथा मुख्य सूचनादाताहरूको रहेको पाइन्छ । समाजमा महिलालाई हेर्न परम्परागत सोच, मूल्य मान्यतामा परिवर्तन ल्याउने खालका कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने महिला हिंसा अन्त्यका लागि महिला पुरुष ऐक्यबद्ध भई अधि बढ्नु, महिलालाई सीपमूलक तालिमहरू प्रदान गरेर आत्मनिर्भर बनाउन जरुरी देखिन्छ । जसले गर्दा पुरुषमाथिको आत्मनिर्भरतामा कमी आउँछ । सीपमूलक तालिमले आय आर्जनको बाटो खोल्दिने हुँदा महिलाले आफूमा आत्मविश्वास जगाउन सक्ने हुन्छ, सोही कारणले हिंसा सहेर बस्ने बाध्यता नरहने धारणा उत्तरदाता महिलाको रहेको छ ।

महिला माथि हुने हिंसाले महिलालाई मात्रै असर गर्दैन यसले त सिङ्गो समाजलाई नै असर गर्दछ, भन्ने कुराको चेतना सम्पूर्ण जनमानसमा पुऱ्याउन

जरुरी छ । घरेलु हिंसाका दोषीलाई कानुनी दायराभित्र ल्याउनका लागि घरेलु हिंसा नियन्त्रण सम्बन्धी, विधेयक यथाशिघ्र पारित गर्न आवश्यक छ । महिलालाई हेर्ने रुढिवादी मूल्य मान्यतामा परिवर्तन गर्दै महिलालाई आर्थिक रुपमा सुदृढ, शिक्षित तथा आत्मनिर्भर गराउने तर्फ सबैको ध्यान केन्द्रित हुन आवश्यक छ । विद्यमान लैङ्गिक धारणाहरू हटाउने र लैङ्गिक समानता सम्बन्धी जनचेतना जगाउने खालका कार्यक्रम ल्याउन जरुरी छ तब मात्र हिंसा कम गर्न सकिन्छ, भन्ने धारणा मुख्य सूचनादाताहरूको रहेको छ ।

महिला दिवस मनाइरहेको आज ९९ औं वर्ष बितिसक्दा पनि हिंसाका नयाँ नयाँ रुपहरूको आगमनले गर्दा महिलाको अवस्था भनभन बिग्रदै गइरहेको छ । उत्तरदाता महिलाहरू भन्छन हिंसाको रिपोर्ट गर्दा अर्थात हिंसाको जानकारी कुनै संघसंस्थामा दिदा कानुनले केही सहयोग त गर्छ तर फेरि त्यही परिवारमा जीवन गुजार्न पर्छ जसले गर्दा पनि महिला माथि भएको हिंसा प्रस्फुटन भई बाहिर उजागर हुन सकेको छैन । यसैले महिलामाथि भएको हिंसा खुलेआम भन्न सक्ने वातावरण मिलाउन अर्थात सोही परिवारमा बसे पनि त्यस्तो हिंसा नदोरिओस यसको लागि उचित कानुन निर्माण हुनु जरुरी देखिन्छ जुन विभिन्न व्यक्तिहरूको धारणा रहेको पाइन्छ ।

अध्याय सात

सारांश, प्राप्ति र निष्कर्ष

७.१ सारांश

नेपाल सदियौदेखि पितृसत्तात्मक संरचनामा हुर्किदै आएको हुनाले सम्पूर्ण महिला जगत्ले शोषण, दमन, यातना तथा हिंसाजन्य पिडाहरूलाई भोग्दै र सहदै आउनु पर्ने बाध्यता र विवशताले गर्दा पनि महिला हिंसाको अन्त्य हुन सकेको छैन । यसैले महिला हक हित र अधिकारको सुनिश्चितता ग्यारेन्टी मात्र नभई व्यवहारमा लागू गर्नेपर्छ अनि मात्र सभ्य र सुसूचित समाजको निर्माण हुन सक्छ यस कुरामा कसैको पनि दुईमत पाउन सकिदैन । कानुन बन्नुपर्छ तर कानुन बन्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन जसबम्म त्यो कानुनको कार्यान्वयन हुँदैन, आज महिला र पुरुषबीच भइरहेको दुरीको खाडल मेट्दै , महिला भएकै कारणले भोग्नु परेको हिंसाको उन्मुलन गर्दै विकासको मूल प्रवाहमा महिलाको सहभागिता गराउनै पर्छ अनि मात्र एउटा सभ्य समाजको कल्पना गर्न सकिन्छ ।

यसैले महिला माथि भएको हिंसा शारीरिक यातना मात्र होइन, मानसिक, धार्मिक, कानुनी रूपमा भएको यातनालाई पनि महिला माथिको हिंसा मान्नु पर्ने हुन्छ । खासगरी महिलाहरू कस्ता हिंसाबाट पीडित हुने गरेका छन् । उनीहरूको सामाजिक, आर्थिक पृष्ठभूमि कस्तो रहेको छ, उनीहरूले भोगेका हिंसाको प्रकार, कारण र हिंसा सहनुका कारण आदिलाई यस अध्ययनमा समीक्षा गरिएको छ । अध्ययनसँग सम्बन्धित विभिन्न पत्रपत्रिका, पुस्तक, प्रकाशित लेख, रचना विद्वान्हरूको भनाइ कानुनी प्रावधान आदिबारे अध्ययनका क्रममा समीक्षा गरिएको छ ।

अध्ययनका लागि गुल्मी जिल्ला पिपलधारा गा.वि.स. को वडा नं ३, ४ र ५ लाई मात्र लिइएको छ । यस अध्ययनका क्रममा आवश्यक तथ्य सङ्कलनका लागि प्राथमिक तथा द्वितीय तथ्याङ्कको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत

अध्ययनमा समय, अर्थको सीमा जस्ता कारणले गर्दा सीमित क्षेत्र भित्र पनि सबै महिलालाई समेट्न सकिएको छैन । यस अध्ययनमा उत्तरदाता महिलाहरूको पारिवारिक जनसंख्या, सामाजिक आर्थिक पृष्ठभूमि, हिंसाको कारण हिंसा सहनुको कारण र हिंसाले के कस्तो असर पारिरहेको छ आदि बारे जानकारी लिइएको छ । अधिकांश उत्तरदातामहिलाहरू २० देखि ४० वर्ष उमेर समूहका रहेका छन् भने केही २० वर्षका र केही महिला ४०-५० वर्ष उमेर समूहका रहेका छन् ।

प्रस्तुत अध्ययनमा उत्तरदाता महिलाहरू एकात्मक र संयुक्त परिवारमा रहँदै आएका छन् । अधिकांश उत्तरदाता महिलाहरू विवाहित र विधवा महिला रहेका छन् । जातिगत रूपमा हेर्दा अधिक महिलाहरू क्षेत्री र अन्य ब्राह्मण, मगर, कुमाल, दलित रहेका छन् । समग्र उत्तरदाता महिलाहरू अशिक्षित, सामान्य शिक्षित विद्यालयको स्तर पढाइ गरेका छन् भने कम प्रतिशत महिलाहरू क्याम्पस अध्ययन गरेका छन् जसमध्ये अधिकांश महिला सामान्य शिक्षित र विद्यालय स्तरको पढाइ गरेका महिलाहरू पनि रहेका छन् ।

अधिक प्रतिशत उत्तरदाताका परिवारमा जागिर र कृषि पेसा अवलम्बन गरेका छन् भने केही व्यापार मजदुरी र सामाजिक सेवामा संलग्न रहेका छन् । अधिकांश उत्तरदाता महिलाहरू घरमै बस्ने चुलो, चौको, घाँस, दाउरा, पानी पँधेरा गरी गृहीणीको रूपमा रहेका छन् भने कम प्रतिशत महिला व्यापार, सीपमलक, जागिर जस्ता कार्य (पेसा) मा संलग्न रहेका छन् ।

प्रस्तुत अध्ययनमा अधिकांश महिलामाथि हुने हिंसाका घटना लोभबाट हुने गरेको र अन्य महिला परिवारका अन्य सदस्य सासू, ससूरा र नन्द, देवरबाट हुने गरेको पाइएको छ भने विधवा महिला परिवार साथै समाजबाट हिंसा पीडित (अपहेलित) बनेको पाइन्छ । उत्तरदाता महिलाहरू माथि शारीरिक र मानसिक दुवै प्रकारका घटना भएको, गालिगलौज, अपमानजनक व्यवहार, गर्भपतन र बलात्कारका शिकार बनेको पाइएको छ ।

समग्र उत्तरदाता माथि जाँड रक्सीको सेवनका कारण हिंसा हुने गरेको, त्यस्तै बहुविवाह, गरिब तथा आर्थिक कारण, अशिक्षा, गर्भपतन, बलात्कारका कारण हिंसा पीडित बनेका थिए । अधिक महिला श्रीमानको दवावले गर्दा हिंसा सहेको त्यसैगरी केही आफ्नो आय आर्जनको बाटो नभएको, घरबाट निकालिने डरले र केही महिलाहरू बच्चाहरूको भविष्यका लागि पनि हिंसा सहनु बाहेकको विकल्प नभएको पाइएको छ । यसरी महिला माथि भएको हिंसाको कारण शारीरिक र मानसिक दुवै किसिमको असर पर्न गएको पाइएको छ । अधिक महिलाहरूमाथि कुटपिटका कारण अनुहारमा निलडाम, शरीरमा मुक्का हानिएको जस्ता असर पर्न गएको पाइएको छ । केही महिलाहरूले समाज र संस्कृति अनुसार चलनुपर्ने बाध्यताले पनि हिंसा सहेको पाइएको छ ।

यसरी ग्रामीण र सहरी क्षेत्रमा हिंसाको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा पनि ग्रामीण क्षेत्रमा बढी शारीरिक हिंसा र सहरी क्षेत्रमा मानसिक हिंसा बढी पाइएको छ । हुन त सहरी क्षेत्रमा भएका हिंसा बढी घातक र डरलाग्दा पनि नभएका होइनन । महिलालाई जीउँदै जलाइएको र सिक्रिले बाँधिएको पनि विभिन्न पत्रिका मार्फत थाहा हुन आएको पाइएको छ । यसैले आन्दोलन र नारामा मात्र सीमित महिला आन्दोलन कार्यान्वयनमा आउन जरुरी देखिन्छ (गोरखापत्र दैनिक, २०६४) ।

कानुनी चेतनाको अभाव, प्रभावकारी रूपमा उपचार पाइन्छ भन्ने विश्वासको अभाव, अन्याय सहेर बस्नुपर्ने सामाजिक मान्यता, पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचना, सरल र सुलभ रूपमा उपचार प्राप्त नहुने अवस्था आदि जस्ता कारणहरूले गर्दा महिलाबाट आफूमाथि भएका हिंसालाई सहेर बस्ने गरेको धारणा हिंसा पीडित महिलालाई सहयोग गर्ने संस्थाका सम्बन्धित व्यक्तिहरूको रहेको पइयो ।

७.२ प्राप्ति

यस शोधपत्रको प्राप्ति निम्नानुसार रहेको पाइएको छ ।

- उत्तरदाता महिलाहरुको कुल परिवार संख्या १८० रहेको छ जसमा पुरुष संख्या ४७.२२ प्रतिशत र महिलाको संख्या ५२.७८ प्रतिशत रहेका छन् ।
- दसदेखि २० वर्ष उमेर समूहका महिलाहरु ४ जना अर्थात् ११.११ प्रतिशत, २१-३० वर्ष उमेर समूहका महिलाहरु १५ जना ४१.६७ प्रतिशत, ३१-४० वर्ष उमेर समूहका १२ जना ३३.३३ प्रतिशत, ४१-५० वर्ष उमेर समूहका महिला ५ जना १३.८९ प्रतिशत पाइएको छ ।
- यस अध्ययनमा दुई प्रकारको परिवार पाइएको छ । तीमध्ये २० जना वा ५५.५६ प्रतिशत महिलाहरु एकात्मक परिवारमा रहँदै आएका १६ जना वा ४४.४४ प्रतिशत महिला संयुक्त परिवारमा रहँदै आएको पाइएको छ ।
- विवाहित महिलाहरुको संख्या ३१ जना वा ८६.११ प्रतिशत रहेका छन् भने विधवा महिला संख्या ५ जना अर्थात् १३.८९ प्रतिशत रहेका छन् ।
- जातजातिअन्तर्गत २४ जना वा ६६.६६ प्रतिशत महिलाहरु क्षेत्री, ३ जना वा ८.३३ प्रतिशत ब्राह्मण, ४ जना अर्थात् ११.११ प्रतिशत, मगर २ जना वा ५.५६ प्रतिशत कुमाल, ३ जना वा ८.३३ प्रतिशत महिलाहरु दलित रहेको पाइएको छ ।
- उत्तरदाता महिलाका श्रीमान्को संख्या ३१ जना रहेका छन् जसमा अशिक्षित संख्या २ जना वा ६.४५ प्रतिशत, सामान्य शिक्षित १० जना वा ३२.२५ प्रतिशत विद्यालय स्तरको पढाइ गरेका १४ जना वा ४५.१६ प्रतिशत, विश्वविद्यालयको पढाइ गरेको ५ जना वा १६.१२ प्रतिशत रहेका छन् ।

- पारिवारिक पेसामध्ये कृषि १० जना वा २७.७८ प्रतिशत, जागिर १२ जना वा ३३.३३ प्रतिशत, व्यापार ६ जना वा १६.६७ प्रतिशत , मजदुरी ५ जना वा १३.८९ प्रतिशत,स्थानीय क्षेत्रको विकास कार्यमा संलग्न ३ जना वा ८.३३ प्रतिशत रहेको छ ।
- उत्तरदाताको पेसागत विवरणमध्ये कृषि ५ जना वा १३.८८ प्रतिशत, व्यापार २ जना वा ५.५५ प्रतिशत, गृहिणी २४ जना वा ६६.६७ प्रतिशत, सीपमूलक सिलाई बुनाई ३ जना वा ८.३३ प्रतिशत, जागिर २ जना वा ५.५७ प्रतिशत रहेको पाइएको छ ।
- श्रीमानबाट शारीरिक मानसिक रुपमा पीडित महिला २० जना वा ५५.५५ प्रतिशत सासू-ससुरा, नन्दबाट मानसिक रुपमा पीडित महिला १३ जना वा ३६.११ प्रतिशत, देवरबाट धम्की पाएका महिला १ जना वा २.७८ प्रतिशत, समाजबाट असुरक्षा हेला पाएका महिला २ जना वा ५.५६ प्रतिशत रहेका छन् ।
- श्रीमानबाट जाँड रक्सी सेवनका कारण पीडित महिला १८ जना वा ५० प्रतिशत, बहुविवाहले ३ जना वा ८.३३ प्रतिशत, गरिबतथा आर्थिक कारणले गर्दा पीडित महिला ९ जना वा २५ प्रतिशत, अशिक्षाले गर्दा ३ जना वा ८.३३ प्रतिशत, बलात्कारबाट पीडित महिला १ जना वा २.७८ प्रतिशत, गर्भपतनले गर्दा पीडित महिला २ जना वा ५.२६ प्रतिशत हिंसामा परेको पाएको छ ।
- आफ्नो आय आर्जनको बाटो नभएको कारण ९ जना वा २५ प्रतिशत, अशिक्षा ३ जना वा ८.३३ प्रतिशत, घरबाट निकालिने डर ५ जना वा १३.८० प्रतिशत, श्रीमानको दवाबका कारण १२ जना वा ३३.३३ प्रतिशत, बच्चाहरुको भविष्यका लागि ३ जना वा ८.१३ प्रतिशत, सस्कृति र परम्पराले गर्दा ४ जना वा ११.११ प्रतिशत महिलाहरु हिंसा सहेर बसेको पाइएको छ ।

➤ हिंसाको प्रकारमा शारीरिक र मानसिक दुवै रूपमा पाएका महिलाहरू अधिक हुनका साथै यस्तो हिंसाबाट अनुहारमा निलडाम भएको तथा शरीरमा मुक्का हानिएको , गर्भपतन र बलात्कारका कारण शारीरिक र मानसिक रूपमा असर पुग्नुका साथै गाली गलौज तथा अपमानजनक व्यवहारका कारण मानसिक स्थिति कमजोर भएको पाइएको छ ।

७.३ निष्कर्ष

महिला माथि हुने गरेका घरेलु हिंसा शीर्षकमा यो अध्ययन गुल्मी जिल्लाको पिपलधारा गा.वि.स. मा गरिएको छ । यस अध्ययको मुख्य उद्देश्य महिलाहरूमा हुने घरेलु हिंसाको अध्ययन गर्ने, हिंसाको कारण पत्ता लगाउने र सामाजिक आर्थिक पृष्ठभूमि अध्ययन गर्नु रहेकोले यस अध्ययनबाट निम्न निष्कर्षमा पुगिएको छ । यस उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता, अवलोकन जस्ता सूचना सङ्कलनका साधनहरू प्रयोग गरिएको छ ।

गुल्मी जिल्लाको पिपलधारा गा.वि.स.मा गरिएको सर्वेक्षणका अधिकांश महिलाहरू सामान्य शिक्षित रहेको पाइएको छ भने पुरातन संक्रीर्ण सोच, र व्यवहारका कारण ती महिलाहरू आफ्नो हक अधिकारप्रति अज्ञात रहेका छन् । छनौटका अधिकांश महिलाहरू आफ्नो आय आर्जनका बाटो नभएको कारण आर्थिक रूपमा श्रीमान तथा परिवारप्रति निर्भर रहेको पाइएको छ । अधिकांश उत्तरदाता महिलाहरू २०-४० वर्ष उमेर समूहका रहेका छन् ।

नेपाल एक ग्रामीण कृषि अर्थतन्त्रमा आधारित राष्ट्र हो, यहाँका भण्डै ८१ प्रतिशत जनताले कृषिलाई जीवनयापनको प्रमुख माध्यम बनाएका छन् भने यस सर्वेक्षण स्थलमा पनि पेसाको रूपमा कृषि जागिर, व्यापार मजदुरी गरी परिवार पालिएको पाइएको छ । यहाँका महिलाहरूबाट अन्तर्वार्ता लिई उत्तर लिने क्रममा अधिकांश महिला उत्तरदिन डराउने, अन्य परिवारले थाहा पाउने यो हुन कि भन्ने डराएको मनस्थिति रहेको पाइएको छ । शिक्षा र चेतनाको अभाव, बालबच्चाको भविष्यका लागि र श्रीमानको दवावले गर्दा हिंसा सहेको पाइएको छ ।

आफूमा परेको अन्याय सहेर बस्ने परिपाटीले गर्दा हिंसा अभ् व्यापक बन्ने पाइएको छ । यहाँका अधिकांश महिला शारीरिक तथा मानसिक रुपमा हिंसाको शिकार हुँदै आएको पाइन्छ । अधिक प्रतिशत महिला श्रीमानबाट र केही महिला परिवारका अन्य सदस्यबाट हिंसा सहेर बसेको पाइएको छ । आफूमाथि श्रीमान तथा सासूबाट भएका हिंसाका घटनालाई सामान्य रुपमा लिँदै आएको पाइन्छ ।

घरेलु हिंसाबाट पीडित (हिंसाको शिकार बनेका) महिलाहरू कानुनी उपचारका लागि प्रहरी वा संघ संस्थामा उजुरी गर्न थप हिंसाको शिकार बन्ने डरले कानुनी उपचारको खोजी नगरेको पाइएको छ । कानुनले सहयोग गरे पनि फेरि सोही परिवार नै जीवन गुजार्नु पर्ने बाध्यताले पनि हिंसाको उजुरी गर्न नचाहेको पाइएको छ । सबै सर्वेक्षण, पत्रपत्रिका, लेख, समाचारबाट सुन्न देख्न पाए अनुसार उच्च परिवारमा मानसिक र विपन्न परिवारमा शारीरिक हिंसा बढी देखिएको छ भने छनौटका अधिकांश महिला शारीरिक र मानसिक यातना दुवै भोगेको पाइएको छ ।

खास गरी विकृतिका रुपमा रहेको जाँड रक्सी जस्ता मादक पदार्थको सेवन पनि महिला माथि हुने हिंसाको कारणको रुपमा देखिएको छ । अधिकांश महिलाहरू हिंसा सहेर बसेका छन् जसका कारणहरू विविध पाइएको छ ।

-) आफ्नो आय आर्जनको बाटो नभएको
-) अशिक्षा
-) घरबाट निकालिने डर
-) श्रीमानको दवाव
-) बच्चाहरूको भविष्यको लागि
-) संस्कृति र परम्परा

समाजले विधवाप्रति गरिने दुर्व्यवहार, हेर्ने दृष्टिकोण आदिका कारण पनि महिलाले मानसिक यातना भोग्न परेको छ । छनौट महिलाका धारणामा महिला माथिको हिंसाको कारण भनेको पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचना हो जसले गर्दा महिला पुरुषप्रतिको सामाजिक दृष्टिकोण फरक हुन पुगेको छ । सामाजिक परिवेशका कारणले गर्दा नै आफूलाई कमजोर तथा निर्भर ठान्ने मानसिकता स्वयम महिलामा पनि विकास भइरहेको छ जसले गर्दा पनि महिलाप्रतिको हिंसाको घटनाले प्रश्रय पाउँदै गएको छ । त्यसैले पनि समाजमा विद्यमान रहेको महिला हिंसा कम गर्न पनि महिला शिक्षामा विशेष जोड दिई महिला स्वयममा आफ्ना अधिकारप्रति जनचेतना जगाउनुका साथै आफूलाई कमजोर ठान्ने मानसिकतामा परिवर्तन ल्याउन जरुरी छ ।

सन्दर्भसामग्री

अधिकारी कृष्ण, “असी प्रतिशत महिला दैनिक कुटिन्छन्”, गोरखापत्र दैनिक, गोरखापत्र पब्लिकेन १७ फेब्रुअरी, २००७ ।

अधिवक्ता दुङ्गाना मिरा, “घरेलु हिंसा कसुर सजाय विधेयक” महिला अधिकार राष्ट्रिय महिला आयोग, २०६५ ।

अध्यक्ष, थापा नैनकला र सभासद सपना प्रधान मल्ल महिला अधिकार, राष्ट्रिय महिला आयोग फागुन २०६५ ।

अर्याल, यमुना “महिला हिंसाको कारक पितृसत्ता” नेपाल समाचार पत्र दैनिक, पुस, ११, २०६४ ।

अर्याल, भोजेन्द्र, बेइजिङ्ग सम्मेलनको घोषणा, लैङ्गिक अध्ययन, काठमाडौं, २०६३ ।

अन्नपूर्ण दैनिक “पत्नी र छोरीको हत्या”, अन्नपूर्णपोष्ट १ माघ, २०६३ ।

कान्तिपुर दैनिक “पत्नीको हत्या”, कान्तिपुर पब्लिकेशन २० कार्तिक, २०६४ ।

कान्तिपुर दैनिक, “दाइजो नल्याउँदा यातना” कान्तिपुर पब्लिकेशन, १७ मंसिर २०६४ ।

गोरखापत्र दैनिक, “श्रीमानले श्रीमतीको ज्यान लिए”, गोरखापत्र पब्लिकेशन, २७ वैशाख काठमाडौं, २०६५ ।

गोरखापत्र दैनिक, “महिला विरुद्धको घरेलु हिंसामा वृद्धि”, गोरखापत्र पब्लिकेशन, १० मंसिर २०६४ ।

गोरखापत्र दैनिक, “यस्ता पनि श्रीमान् बोक्सीको आरोपमा श्रीमतीलाई यातना” गोरखापत्र पब्लिकेशन, ३० भदौ २०६४ ।

घिमिरे दिनेश, “छ्येरी बढे बिग्रिन्छ भन्ने कसाइ गाउँमा १४ वर्ष नपुग्दै विहे गरिन्छ”, कान्तिपुर दैनिक, कान्तिपुर पब्लिकेशन, १४ फागुन, काठमाडौं, २०६० ।

घोरासाइने गोकुल, “बोक्सीको आरोपमा दिसा खुवाइयो” नेपाल समाचारपत्र दैनिक, २० फागुन, २०६४ ।

चौलागाउँ तिलकप्रसाद, नानिराम पोखरेल र केशवराज सापकोटा लैङ्गिक अध्ययन समाजशास्त्रीय विश्लेषण , १ कार्तिक (२०६०) ।

थापा, सरजराज, महिला अधिकार महिला विरुद्ध हुने हिंसा नियन्त्रण, राष्ट्रिय महिला आयोग, फागुन, २०६५ ।

थापा, सरजराज, महिला अधिकार राष्ट्रिय महिला आयोग, “नेपालमा महिला विरुद्ध हुने हिंसा र कानुनी पक्ष”, फागुन, २०६५ ।

पाण्डे, रोजिना, सकसपूर्ण सम्बन्धहरू, दृष्टि प्रकाशन, ८ साउन, काठमाडौं २०६४ ।

पाटन समाचारदाता (२०६४), “यस्ता पनि श्रीमान् बोक्सीको आरोपमा श्रीमतीलाई यातना”, गोरखापत्र दैनिक ,गोरखापत्र पब्लिकेशन भदौ ३० ।

नेपाल समाचारपत्र दैनिक पूर्व उपसभापतिद्वारा श्रीमतीको हत्या २६ आश्विन,
२०६४ ।

नयाँ पत्रिका दैनिक दाइजो नदिएको भोकमा श्रीमतीको हत्या , कान्तिपुर
पब्लिकेशन, काठमाडौं १६ चैत्र, २०६४ ।

भण्डारी, रेणुराज, पार्वती वस्नेत “नेपालमा महिला आन्दोलन इतिहास वर्तमान
र चुनौति” गोरखापत्र दैनिक, गोरखापत्र पब्लिकेशन, २५ फागुन
(२०६५) ।

बोहरा रामेश्वर, अधिकांश सहरी क्षेत्रका महिला पति पीडित, राजधानी
दैनिक, १९ मार्च २००७, ।

राष्ट्रिय जनगणना, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग काठमाडौं, २०५८।
रिसाल, कमल नारीशक्ति र समाज, गोरखापत्र दैनिक गोरखापत्र पब्लिकेशन
२५ फागुन , २०६५ ।

रोका, हरि, सभासद संविधान सभा “महिला अधिकार वर्तमानमा महिलाको
स्थिति” राष्ट्रिय महिला आयोग, फागुन , २०६५ ।

स्पेशटाइम दैनिक, भैंसीसँग छोरी साट्ने बाबु, स्पेशटाइम पब्लिकेशन, १९
फागुन २०६० ।

*Koffi Annan-Conflict and Violence Against Women Legal Aid Consultancy Center
Latitpur, 2064*

*Lenn Bennett- 1983 Dangerous Wives and Sacred Sister : Social and symbolic roles
of High Caste Woman in Nepal*

घरधुरी सर्वेक्षणका लागि तयार पारिएको प्रश्नावली

१. घरधुरी संख्या

मिति:

२. उत्तरदाताको पूरा नाम:

लिङ्ग :

वैवाहिक स्थिति :

जिल्ला:

उमेर

प्रमुख व्यवसाय/पेसा :

धर्म :

साक्षर:

निरक्षर

वडा नं. :

३. पारिवारिक विवरण

उत्तरदातासँगको सम्बन्ध	नाम	उमेर	लिङ्ग	पेसा	वैवाहिक स्थिति	शिक्षा

४. बाल्यकालमा नपढ्नाको कारण के थियो ?

.....

५. तपाईंको विचारमा छोरीलाई पढाउन आवश्यक छ कि छैन ?

क) छ

ख) छैन

६. छोरीलाई कतिसम्म पढाउन चाहनुहुन्छ ?

क) प्राथमिक

ख) माध्यमिक

ग) उच्च शिक्षा

१५. परिवारमा तपाईंले कस्तो किसिमको समस्या भोग्नु भएको छ ?

.....

१६. के तपाईं, तपाईंको घर र वरिपरि महिला माथि हुने गरेको घरेलु हिंसाको बारेमा सुन्नु भएको छ ?

क) छ ख) छैन

१७. यदि छ भने कस्तो खालको हिंसा हुने गरेका छन् ?

क) ख)

ग) घ)

१८. परिवारमा के कति कारणले झगडाको स्थिति उत्पन्न हुने गरेका छन् ?

क) ख)

ग) घ)

१९. तपाईंप्रति भएको हिंसा के तपाईंको श्रीमानबाट मात्र गरिएको छ ?

क) छ ख) छैन

२०. यदि श्रीमानबाट मात्र हिंसा भएको छैन भने तपाईं परिवारका कुन कुन सदस्यबाट हिंसा सहनु भएको छ ?

क) ख)

ग) घ)

२६. के यस्तो हिंसा कानुनी रुपमा गर्ने अधिकार छ ?

क) छ ख) छैन ग) थाहा छैन

२७) घरेलु हिंसाबाट पीडित महिलालाई सुरक्षा गर्ने कुनै सङ्गठन छ ?

क) छ ख) छैन

२८. यदि छ भने कहाँ र कुन सङ्गठन हो ?

.....

२९. तपाईं बसेको ठाउँमा घरेलु हिंसा घटाउन कुनै सञ्चारले सहयोग गरेको छ ?

क) छ ख) छैन

३० महिला माथि गरिएको घरेलु हिंसा रोक्ने सम्भाव्य उपाय के हो त ?

.....

३१. खास तपाईंप्रति गरिने घरेलु हिंसा कुन बेला देखाइन्छ ?

क) रक्सी सेवन गरेपछि ख) Drugs लिएपछि

ग) जुवा/तास खेलपछि घ) अन्य कुनै

३२) तपाईंप्रति भएको हिंसा सम्बन्धमा तपाईंले कुनै निकायलाई जानकारी दिनु भएको छ?

क) छ ख) छैन

३३. यदि छैन भने किन ?

क) आफ्नो इज्जत जाने डर

ख) समाजबाट निकालिने डर

ग) घरबाट निकालिने डर

घ) अन्य

३४. तपाईंको विचारमा हिंसाका कारणहरू के के हुन् ?

क) ख)

ग) घ)

३५. घरेलु हिंसा सम्बन्धी घटनाहरूको विवरण दिन महिलाहरूलाई के कुराले रोकेको छ ?

क) शिक्षाको कमी र अस्विकार

ख) सामाजिक दवाव

ग) आर्थिक कारण

घ) पुरुष दवाव

ङ) संस्कृति र परम्परा

च) अधिकारप्रति नकारात्मक अवधारणा छ) अन्य कारण

३६. महिलाप्रति गरिएका हिंसात्मक घटना हटाउन कुन कुन पक्षमा सुधार गर्नुपर्ला ?

क) ख)

ग) घ)

महिलामाथि हुने गरेका घरेलु हिंसा

(पिपलधारा गा.वि.स. गुल्मीको एक अध्ययन)

-विष्णु कुमारी खनाल

१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

सृष्टिको मूल स्रोत नै नारी हुन् उनीहरूको अभावमा सिङ्गो समाजको कल्पना गर्न सकिँदैन । समाजमा जे जति जोखिम र चुनौतिपूर्ण कार्य पुरुष शक्तिले गर्दै आएको छ । ती सबै काम नारी शक्तिले पनि गर्दै आएका छन् तर बिडम्बनाको कुरा के छ भने विश्व लगायत नेपाल पनि पितृसत्तात्मक समाजबाट अछुतो हुन सकेको छैन जुन कुरामा कसैको पनि दुई मत पाउन सकिँदैन जहाँ महिलाको भन्दा पुरुषको हैसियत हरेक क्षेत्रमा (सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनैतिक, धार्मिक, वैचारिकक्षेत्रमा किन नहोस्) मा उच्च रहेको पाइन्छ । महिलाहरू आफूले पाउने सम्पूर्ण अधिकारबाट वञ्चित रहेका छन् । महिलाहरूको स्थान दोस्रो दर्जामा रहेको पाइएको छ, यो कुरा सर्वविदितै छ । विश्वका आधा आकास र आधा धर्ती ओगटेका महिलाहरू विरुद्ध विभिन्न किसिमका हिंसाहरू भएको पाइन्छ । यी हिंसाहरूले महिलाको अवस्था निकै जर्जर र दुःखप्रद एवम पीडादायी अवस्थामा गुजिरहेको छ ।

वर्तमान विश्व एक्काइसौं शताब्दीमा प्रवेश गरिसक्दा पनि महिलाहरू घरयासी एवम बाह्य हिंसाबाट पीडित छन् तर हिंसाको स्वरूप भने एउटै पाइँदैन । कतै महिलाहरू आफ्नै पारिवारिक सदस्यबाट हिंसाको शिकार भएका छन् भने कतै घरपरिवार बाहेक समाजबाट अपहेलित , निन्धित भएर रहन बाध्य छन् यो कुनै एक सीमित क्षेत्र वा परिवेश मात्रको सवाल नभई पूरा विश्वको सवाल भएको छ । समाज यति परिवर्तनशील छ कि जुन कुरा र अवस्था हिजो थियो आज त्यो छैन र जे आज छ त्यो भोलि त्यस्तै हुँदैन तर दुःखको कुरा यो छ कि हाम्रो राष्ट्र वा समाजले छोरी वा महिलालाई हेर्ने दृष्टिकोणमा परिवर्तन आउन सकेको छैन । हुन त महिला विरुद्धको हिंसाका

न्यायिक पक्षमा पहल नभएको भने होइन तर २,३१,५१,४२३ नेपालीको बसोवासमा १ करोड १५ लाख ८७ हजार ५ सय २ महिला छन् यसरी संख्यात्मक रूपमा बढी देखिएका महिलाको स्थितिलाई केलाउँदा पुरुषको तुलनामा महिलाको स्थिति दयनीय अवस्थामा रहेको पाइएको छ ।

कानून र नियमहरु जति नै महिलाको पक्षमा बनाइए पनि महिलाहरुले व्यवहारिक रुपबाट आफ्नो अधिकारहरु पूर्ण रूपमा उपयोग गर्न पाएका छैनन् । विभिन्न हिंसाका शिकार भएका छन यसरी महिला माथि हुने हिंसा अन्तर्गत विशेषगरी घरेलु हिंसा, चेलीबेटी बेचबिखन, जबरजस्ती देहव्यापारमा लगाइनु, खान लाउन नदिई घरबाट निकाला गर्नु, जबरजस्ती करणी आदि पर्दछन् जसअन्तर्गत कुटपिट गर्नु, बालबालिकामाथि घरभित्रै यौन-दुर्व्यबहार गर्नु, महिलालाई दाइजो कम ल्याएको निहुँमा यातना दिनु, वैवाहिक बलात्कार, यौनदुर्व्यबहार, कार्यस्थल, बाटोघाटो, सार्वजनिक यातायातका साधन, शैक्षिक संस्थामा दुर्व्यबहार, परम्परा वा संस्कृतिका नाममा महिलामाथि हिंसा गर्नु, राज्यद्वारा गरिने शारीरिक, मानसिक तथा यौनसम्बन्धी हिंसा पर्दछन् । महिला माथि हुने यस प्रकारको हिंसा जुनसुकै समाजमा पनि हुनसक्छ चाहे त्यो आधुनिक समाज होस् वा पिछडिएको समाज, धनी वर्ग होस् वा गरिब वर्ग यस प्रकारको हिंसा महिलाहरुको जन्मसँगै आफ्नो घर परिवारबाट सुरु हुन्छ र यसको क्रम महिलाको जीवनमा निरन्तर चलिरहन्छ ।

नारी त्यागकी प्रतिमूर्ति मात्र होइनन बढी सहनशील पनि छन जन्मघरलाई चटक्क छोडेर पराइघरलाई आफ्नो बनाउने खुबी राख्ने महिलाहरुले एकैसाथ कतै पत्नीको भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् भने कतै सासू, बुहारी, आमा, छोरी, देउरानी, जेठानी, नन्द, आमाजुको भूमिका निर्वाह गर्न पनि भ्याएकै हुन्छन् । उनीहरुको यही त्याग, ममता र सहनशीलता आदि प्रकृति सुलभ गुणलाई कमजोरी ठानेर शोषण र दमनको श्रृङ्खला सुरु भएको हो भन्दा किमार्थ हिचकिचाउन पर्दैन साथै महिला शोषण दमनको कुरा गर्दा प्रायः पुरुषलाई दोष दिने गरिन्छ । तर यस मामिलामा पुरुषभन्दा महिलाकै स्थान एक पाइलो अगाडि छ । त्यसैले साच्चिकै महिला हक हितको कुरा गर्ने

हो भने र महिला उत्थानको प्रयास गर्ने हो भने आदर्श नारा र भाषणमा मात्र भर पर्ने होइन हरेकले विचार र व्यवहारमै परिवर्तन ल्याउने प्रयास गर्नुपर्दछ ।

२ समस्याको कथन

वास्तवमा महिला हिंसा एक समस्याको रूपमा संसारभरी नै रहेको पाइएको छ । यसैले शारीरिक यातनालाई मात्र हिंसा नमानी मानसिक, धार्मिक तथा कानूनी रूपमा रहेका यातनालाई पनि हिंसाकै कोटीमा राखेर अध्ययन गरिनुपर्दछ । प्रस्तुत अनुसन्धानमा छनौटमा परेका

- महिलाहरूमाथि कस्ता किसिमका घरेलु हिंसा हुने गर्दछन् ?
- महिलाहरूले भोगिरहेका हिंसाका कारणहरू के के हुन् ?
- महिलाहरू घरेलु हिंसाबाट मुक्त हुन सक्छ न कि सक्दैनन् ?
- शिक्षित र अशिक्षित परिवारमा हुने गरेका घरेलु हिंसामा हुने फरक के कस्ता छन् ?
- अध्ययन क्षेत्रमा सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाले घरेलु हिंसाबाट पीडित महिलालाई सचेत गराउन चेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ कि छैन ?
- घरेलु हिंसाबाट पीडित महिलाको सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक पृष्ठभूमि कस्तो रहेको छ ? भन्ने तथ्यलाई मुख्य समस्याका रूपमा अध्ययन गरिएको छ ।

३ अनुसन्धानको उद्देश्य

कुनै पनि कार्यलाई सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्नका लागि केही उद्देश्यहरू निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । यस अध्ययनका विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्न रहेका छन्

- ग्रामीण महिलाहरूमा हुने घरेलु हिंसाको अध्ययन गर्ने ।
- ग्रामीण महिलाहरूमा हुने हिंसाको कारण पत्ता लगाउने ।
- घरेलु हिंसाबाट हुने सामाजिक, आर्थिक समस्याहरू अध्ययन गर्ने ।

४ अनुसन्धान विधि

- । अध्ययन क्षेत्र- गुल्मी जिल्ला पिपलधारा गा.वि.स.
- । अनुसन्धान ढाँचा-वर्णनात्मक र अन्वेषणात्मक
- । तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत- प्राथमिक र द्वितीय (मुख्य गरी प्राथमिक स्रोत)
- । समग्र र नमुना : गुल्मी जिल्ला पिपलधारा गा.वि.स.को कुल जनसंख्या ४८९० रहेको छ । सम्पूर्ण जनसंख्याको कुल घरधुरी संख्या ८१५ भएकोमा वडा ३,४,५ मा कुल घर १८० रहेका छन् । ती घरपरिवारबाट ३६ घरपरिवार विवाहित महिलालाई चिठ्ठा तान्ने विधिबाट नमुना छनौट गरिएको छ ।
- । तथ्याङ्क सङ्कलन विधि: अन्तर्वार्ता -अवलोकन
- । प्रमुख जानकार व्यक्ति/सँगको अन्तर्वार्ता
- । तथ्याङ्क विश्लेषण - सङ्ख्यात्मक र गुणात्मक

४. अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्ष

- यस अध्ययनबाट निम्न निष्कर्ष निकालिएको छ ।
- यस अध्ययनका अधिकांश महिलाहरु सामान्य शिक्षित रहेको पाइएको छ, भने पुरातन संक्रीण सोच र व्यवहारका कारण आफ्नो हक अधिकारप्रति अनविज्ञ रहेका छन् ।
- छनौटका महिलाहरु आफ्नो आय आर्जनको बाटो नभएको कारण आर्थिक रुपमा श्रीमान तथा परिवारप्रति निर्भर रहेको पाइएको छ ।
- यस अध्ययन क्षेत्रमा पेसाको रुपमा कृषि, जागिर, व्यापार मजदुरी, गरी परिवार पालिएको पाइएको छ ।
- यहाँका महिलाहरुबाट अन्तर्वार्ता लिई उत्तरलिने क्रममा अधिकांश महिलाहरु परिवारले थाहा पाउने हुन कि भनी डराएको मनस्थिति रहेको पाइएको छ ।
- शिक्षा र चेतनाको अभाव, बालबच्चाको भविष्यका लागि र श्रीमान्को दबाबले गर्दा हिंसा सहेर बसेको देखिएको छ ।

- यहाँका महिलाहरु शारीरिक तथा मानसिक रुपमा हिंसाको शिकार हेर्दै आएका छन् । अधिक महिला श्रीमानबाट र केही महिलाहरु परिवारका अन्य सदस्यबाट हिंसा सहेर बसेको देखिएको छ ।
- आफूमाथि श्रीमान तथा सासूबाट भएका हिंसाका घटनालाई सामान्य रुपमा लिने गरेको पनि पाइएको छ ।
- घरेलु हिंसाबाट पीडित महिलाहरु कानुनी उपचारको लागि प्रहरी वा संघ संस्थामा उजुरी गर्न थप हिंसाको शिकार बन्ने डरले कानुनी उपचारको खोजी नगरेको पाइएको छ । जसको कारण कानुनले सहयोग गरे पनि सोही परिवारमा जीवन गुजार्नु पर्ने बाध्यताले पनि हिंसाको उजुरी गर्न नचाहेको पाइएको छ ।
- विशेषगरी विकृतिका रुपमा रहेको जाँड रक्सी जस्ता मादक पदार्थको सेवन पनि महिला माथि हुने हिंसाको कारण देखिएको छ ।
- महिला हिंसा सहनुका विविध कारणहरु रहेको पाइएको छ ।
- आफ्नो आय आर्जनको बाटो नभएको
- अशिक्षा घरबाट निकालिने डर- श्रीमानको दवाव
- संस्कृति र परम्परा
- परिवार तथा समाजले विधवाप्रति गरिने दुर्व्यवहार हेर्ने दृष्टिकोण आदिका कारण पनि महिलाले मानसिक यातना भोगेको पाइएको छ ।
- यो महिला माथिको हिंसाको कारण पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचना हो ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र
केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागअन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह पूरा गर्ने प्रयोजनका लागि मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा मधु मरासिनीले **अपाङ्ग बालबालिकाहरूको सामाजिक अध्ययन**” विषयक शोधपत्र तयार गर्नुभएको हो । म उहाँको कार्यप्रति सन्तुष्ट छु र उहाँको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दै मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
सह-प्रा. डा. केशव कुमार श्रेष्ठ
समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर

मिति: २०६६/०१/२२